

Šikana a její sociálně pedagogický rozměr

Valentýna Spurná

Bakalářská práce
2014

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně
Fakulta humanitních studií

Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně

Fakulta humanitních studií

Ústav pedagogických věd

akademický rok: 2013/2014

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Valentyna Spurná**
Osobní číslo: **H11668**
Studijní program: **B7507 Specializace v pedagogice**
Studijní obor: **Sociální pedagogika**
Forma studia: **kombinovaná**

Téma práce: **Šikana a její sociálně pedagogický rozměr**

Zásady pro vypracování:

Zpracování rešerše a studium odborné literatury.

Vymezení pojmů a teoretických východisek z oblasti šikany, sociální pedagogiky a kompetencí sociálního pedagoga.

Příprava metodiky výzkumné části.

Realizace kvantitativního výzkumu ve formě dotazníkového šetření ve školách.

Prezentace výsledků výzkumu, jejich shrnutí a interpretace.

Rozsah bakalářské práce: 34
Rozsah příloh: 16
Forma zpracování bakalářské práce: tištěná/elektronická

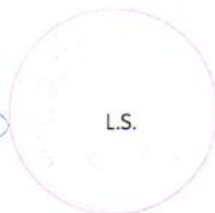
Seznam odborné literatury:

- BENDL, Stanislav. Prevence a řešení šikany ve škole. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
FIELDOVÁ, Evelyn. Bully Blocking. London: Harper Collins, 2013. ISBN: 978-14-607-0120-1.
FONTANA, David. Psychology for Teachers (Psychology for Professional Groups). New York: Palgrave MacMillan, 1995. ISBN 978-0333-640-661.
CHRÁSKA, Miroslav. Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
KOLÁŘ, Michal. Bolest šikanování. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.
KOLÁŘ, Michal. Skrytý svět šikanování ve školách. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-409-5.
KREJČÍŘOVÁ, Olga. Deviace a sociální patologie: vybrané jevy. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-802441698-4.
NAKONEČNÝ, Milan. Sociální psychologie. Praha: Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.
PRŮCHA, Jan. Moderní pedagogika. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-631-4.
ŘÍČAN, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

Vedoucí bakalářské práce: doc. PhDr. Mgr. Jaroslav Balvín, CSc.
Ústav pedagogických věd
Datum zadání bakalářské práce: 27. ledna 2014
Termín odevzdání bakalářské práce: 2. května 2014

Ve Zlíně dne 27. ledna 2014

doc. Ing. Anežka Lengálová, Ph.D.
děkanka

Mgr. Jakub Hladík, Ph.D.
ředitel ústavu

PROHLÁŠENÍ AUTORA BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Beru na vědomí, že

- odevzdáním bakalářské práce souhlasím se zveřejněním své práce podle zákona č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, bez ohledu na výsledek obhajoby¹⁾;
- beru na vědomí, že bakalářská práce bude uložena v elektronické podobě v univerzitním informačním systému dostupná k nahlédnutí;
- na moji bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, zejm. § 35 odst. 3²⁾;
- podle § 60³⁾ odst. 1 autorského zákona má UTB ve Zlíně právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla v rozsahu § 12 odst. 4 autorského zákona;
- podle § 60³⁾ odst. 2 a 3 mohu užít své dílo – bakalářskou práci - nebo poskytnout licenci k jejímu využití jen s předchozím písemným souhlasem Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, která je oprávněna v takovém případě ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které byly Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně na vytvoření díla vynaloženy (až do jejich skutečné výše);
- pokud bylo k vypracování bakalářské práce využito softwaru poskytnutého Univerzitou Tomáše Bati ve Zlíně nebo jinými subjekty pouze ke studijním a výzkumným účelům (tj. k nekomerčnímu využití), neze výsledky bakalářské práce využít ke komerčním účelům.

Prohlašuji, že

- elektronická a tištěná verze bakalářské práce jsou totožné;
- na bakalářské práci jsem pracoval samostatně a použitou literaturu jsem citoval. V případě publikace výsledků budu uveden jako spoluautor.

Ve Zlíně 24.1.2014

¹⁾ zákon č. 111/1998 Sb. o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších právních předpisů, § 47b Zveřejňování závěrečných prací;

²⁾ Vysoká škola nejvýše zveřejňuje disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce, u kterých proběhla obhajoba, včetně posudků oponentů a výsledku obhajoby prostřednictvím databáze kvalifikačních prací, kterou spravuje. Způsob zveřejnění stanoví vnitřní předpis vysoké školy.

(2) *Disertační, diplomové, bakalářské a rigorózní práce odevzdané uchazečem k obhajobě musí být též nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněny k nahlížení veřejnosti v místě určeném vnitřním předpisem vysoké školy nebo není-li tak určeno, v místě pracoviště vysoké školy, kde se má konat obhajoba práce. Každý si může ze zveřejněné práce pořizovat na své náklady výpisy, opisy nebo rozmnoženiny.*

(3) *Platí, že odevzdáním práce autor souhlasí se zveřejněním své práce podle tohoto zákona, bez ohledu na výsledek obhajoby.*

2) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 35 odst. 3:*

(3) *Do práva autorského také nezasahuje škola nebo školské či vzdělávací zařízení, uděje-li nikoli za účelem přímého nebo nepřímého hospodářského nebo obchodního prospěchu k výuce nebo k vlastní potřebě dílo vytvořené žákem nebo studentem ke splnění školních nebo studijních povinností vyplývajících z jeho právního vztahu ke škole nebo školskému či vzdělávacímu zařízení (školní dílo).*

3) *zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon) ve znění pozdějších právních předpisů, § 60 Školní dílo:*

(1) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení mají za obvyklých podmínek právo na uzavření licenční smlouvy o užití školního díla (§ 35 odst.*

3). *Odpírá-li autor takového díla udělit svolení bez vážného důvodu, mohou se tyto osoby domáhat nahrazení chybějícího projevu jeho vůle u soudu. Ustanovení § 35 odst. 3 zůstává nedotčeno.*

(2) *Není-li sjednáno jinak, může autor školního díla své dílo užit či poskytnout jinému licencí, není-li to v rozporu s oprávněnými zájmy školy nebo školského či vzdělávacího zařízení.*

(3) *Škola nebo školské či vzdělávací zařízení jsou oprávněny požadovat, aby jim autor školního díla z výdětku jím dosaženého v souvislosti s užitím díla či poskytnutím licence podle odstavce 2 přiměřeně přispěl na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložily, a to podle okolností až do jejich skutečné výše; přitom se přihlídně k výši výdětku dosaženého školou nebo školským či vzdělávacím zařízením z užití školního díla podle odstavce 1.*

ABSTRAKT

Bakalářská práce je zaměřena na popis šikany ve vybraných středních školách v okrese Vsetín. V první části je vysvětlen pojem šikana, dále je zkoumán vztah šikany k sociální pedagogice i k sociální psychologii a také jsou popisována specifika školní šikany. Následně je prováděna analýza prevence a intervence školní šikany. Praktická část je pak věnována dotazníkovému výzkumu, který byl prováděn ve dvou vybraných středních školách v okrese Vsetín. Výzkum byl zaměřen na prvky školní šikany a na zkoumání faktorů souvisejících se šikanou. Na začátku jsou uvedena metodologická východiska k provedení samotného výzkumu, následně je pak popsána realizace dotazníkového šetření na daných školách. Poté je uvedeno statistické vyhodnocení dotazování, a to včetně tabulek. Z nich vyplývá, jak jsou prvky šikany a sociální zázemí spojeny s různými typy středních škol.

Klíčová slova:

Školní šikana, střední školy, prevence, intervence.

ABSTRACT

The bachelor thesis is targeted to the description of bullying in chosen secondary schools in the district of Vsetin. In the first part there is described the term “bullying”, then there is analysed the relationship between bullying and social pedagogy respectively social psychology. There are also described specific features of school bullying. Next there is made analysis of prevention and intervention of school bullying. The practical part is based on the questionnaire research which was made in two selected secondary schools in the district of Vsetin. The research was focused on elements of school bullying and analysing the factors which are connected to bullying. In the beginning part there is described the methodological incomes for making the research. Then there is described the realisation of the questionnaire research in the selected schools and the statistics of the research including. There is shown how the elements of bullying and the social background are connected to different types of secondary schools.

Key words:

School bullying, secondary schools, prevention, intervention.

Děkuji panu docentovi Jaroslavu Balvínovi za jeho individuální přístup, velmi cenné odborné rady, ochotu a trpělivost, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Rovněž chci poděkovat svému manželovi, panu Robertovi Spurnému, za trpělivost v období, které jsem strávila při psaní této bakalářské práce.

Prohlašuji, že odevzdaná verze bakalářské práce a verze elektronická nahraná do IS/STAG jsou totožné.

OBSAH

ÚVOD	10
TEORETICKÁ ČÁST	12
1 TÉMA „ŠIKANA“ V RÁMCI SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE.....	13
1.1 DOMÁCÍ A ZAHRAŇIČNÍ LITERATURA ZABÝVAJÍCÍ SE PROBLEMATIKOU ŠIKANY ..	13
1.2 VZTAH TÉMATU ŠIKANY K SOCIÁLNÍ PEDAGOGICE A K SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGII...	15
1.3 VYMEZENÍ ZÁKLADNÍCH POJMŮ Z OBLASTI ŠIKANY	21
2 SPECIFIKA ŠKOLNÍ ŠIKANY	23
2.1 ŠIKANA U ŠKOLNÍ MLÁDEŽE	23
2.2 PROJEVY DĚTSKÉ ŠIKANY	25
2.3 DŮSLEDKY DĚTSKÉ ŠIKANY	26
3 MOŽNOSTI PREVENCE A INTERVENCE U ŠKOLNÍ ŠIKANY	29
3.1 MOŽNOSTI DIAGNOSTIKY ŠKOLNÍ ŠIKANY	29
3.2 TYPOLOGIE AGRESORŮ A OBĚTÍ ŠKOLNÍ ŠIKANY	31
3.3 PREVENCE ŠKOLNÍ ŠIKANY	32
PRAKTICKÁ ČÁST	35
4 ŠETŘENÍ PROJEVŮ ŠIKANY NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH.....	36
4.1 ÚVOD DO DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ NA ZVOLENÝCH STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH	36
4.2 REALIZACE DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ	38
4.3 STATISTICKÉ VYHODNOCENÍ DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ.....	39
ZÁVĚR.....	44
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	46
SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK	48
SEZNAM GRAFŮ.....	49
SEZNAM TABULEK	50
SEZNAM PŘÍLOH	51

ÚVOD

Problematika šikany ve školách je tématem, které bylo po celá desetiletí v českých školách tolerováno, ignorováno a zamlčováno. Podstata totalitního politického systému neumožňovala problémy se šikanou pojmenovat, natož je pak kvalifikovaně řešit. Bohužel i v rámci vzdělávání budoucích učitelů byly problémy spojené se šikanou ze strany přednášejících spíše bagatelizovány či přímo zesměšňovány, v rámci literatury z oblasti pedagogiky ucelené zpracování prakticky chybí. Jen v oblasti sociální psychologie najdeme drobné zmínky o šikaně, ale dokonce v oblasti pedagogické psychologie nelze nalézt publikaci, která by problematiku šikany řešila. Sama psychologie byla v té době mnohými vrcholnými představiteli státu a zejména komunistické strany označována za „buržoazní pavědu“, takže se není co divit, že se odborní pracovníci v oblasti pedagogiky a psychologie raději nepouštěli na tenký led. Ojedinelé snahy se rekrutovaly spíše ze strany lékařů, kteří měli v důsledku fyzické šikany žáků v rámci učňovského školství objektivní lékařské důkazy důsledků tohoto jevu. Zde můžeme zmínit právě Michala Koláře, který na problémy se šikanou upozorňoval jako psychoterapeut již v osmdesátých letech dvacátého století, ovšem v zájmu tehdejší politické garnitury byla spíše snaha tyto jevy zamlčovat.

Teprve počátkem devadesátých let dvacátého století se začalo téma šikany objevovat v televizních debatách psychologů a postupně začalo pronikat do širšího povědomí veřejnosti, a to jak laické, tak pedagogické. Vzhledem k absenci předchozí edukace pedagogů i studentů pedagogických oborů vysokých škol však nebylo lehké vůbec prosadit oficiální seznamování žáků i učitelů s tímto problémem. Teprve vytrvalá osvěta ze strany psychologů i pedagogických odborníků vedly k tomu, že se celou problematikou začaly více zabývat i odpovědné školské orgány (tehdejší Ministerstvo školství, později přejmenované na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Česká školní inspekce) a paradoxně silou autority prosadily řešení problémů se šikanou i na úrovni škol.

V důsledku odhalování dříve ukryvaných problémů se šikanou na školách, zejména na základních školách a dále na odborných i středních odborných učilištích, vznikla při Ministerstvu školství, mládeže a tělovýchovy pracovní skupina na boj proti šikanování. Její členové zpracovali „Metodologický pokyn ministerstva školství k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení“. Tento pokyn nabyl účinnosti dne 1. ledna 2001.

Boj proti šikaně probíhá také na platformě nevládních organizací. Od září roku 2000 je na Ministerstvu vnitra zaregistrováno Občanské sdružení proti šikanování. To vzniklo z iniciativy rodičů dětí, které byly ve škole šikanovány. Jde o dobrovolné občanské sdružení, které má za cíl

pomáhat v jednotlivých případech šikany, avšak usiluje také o celkovou změnu přístupu k problematice šikany a k postojům institucí k jejímu řešení. Význam tohoto sdružení vzrostl zejména poté, co v důsledku chaotických změn byla v roce 2001 ukončena práce skupiny při MŠMT proti šikanování. Je sice pravda, že celá problematika šikany se stala významnou součástí „Koncepce prevence sociálně patologických jevů dětí a mládeže v období 2001 – 2004“, ovšem v důsledku střídání osob ve vedení ministerstva docházelo často k opakovanému pozastavování a opětovnému obnovování činnosti vyplývající z této koncepce.

I. TEORETICKÁ ČÁST

1 TÉMA „ŠIKANA“ V RÁMCI SOCIÁLNÍ PEDAGOGIKY A SOCIÁLNÍ PSYCHOLOGIE

Jelikož bakalářská práce je zaměřena na dotazníkové šetření šikany na středních školách a je potřeba vypracovat sadu dotazníků, je nutno vymezit základní pojmy týkající se šikany a jejich vztah k vědním disciplínám, které s problematikou šikany přímo souvisejí. Podle odborné literatury je zřejmé, že šikana na úrovni škol se nejvíce vyskytuje ve výzkumech z oblasti sociální pedagogiky, v rovině obecné (tedy nejen se zaměřením na školní mládež). Dále se pak se zkoumáním šikany zabývá sociální psychologie, která tento jev zkoumá jako jednu z forem patologií chování.

Proto je potřeba nejdříve analyzovat zdroje literatury, které se touto problematikou do hloubky zabývají. Kromě literatury domácí, která je specificky zaměřena na jedinečné rysy českého školního prostředí, je potřeba též provést analýzu zahraničních zdrojů. U zahraniční literatury bylo třeba volit takovou literaturu, jejíž poznatky jsou aplikovatelné pro české školní prostředí, neboť většina zahraničních zdrojů literatury vychází z poznatků anglosaského školství, přesněji řečeno školství Spojeného království Velké Británie a Severního Irsku. Poznatky britských autorů jsou zdánlivě nepřenositelné, avšak při bližším zkoumání literatury zjistíme, že i zde lze nalézt prvky, které je možné uplatnit v rámci českých základních i středních škol.

Následně je provedeno porovnání přístupů k šikaně v oblasti sociální pedagogiky vůči přístupům, které používá při zkoumání šikany sociální psychologie. Tady je potřeba razantně vymezit hranice mezi oběma přístupy, jak bylo již uvedeno. Sociální pedagogika zkoumá celou problematiku šikanování jako jev související s dopady na výchovu žáků základních a středních (zřídka i mateřských) škol, zatímco pedagogická psychologie celou problematiku zkoumá z hlediska psychologických aspektů jak agresorů, tak obětí a řeší celou záležitost v rámci zkoumání sociálně psychologických poruch chování (deviací).

Závěrečná část první kapitoly je pak věnována zkoumání a vymezení základních pojmů, které souvisejí s problematikou šikany. Jde o záležitosti související s termíny „šikana“, „oběť“, „agresor“, „prevence“. Přesné vymezení těchto pojmů bylo nezbytné, aby v dalších kapitolách bylo zřejmé, čím se budeme zabývat. Je totiž nezbytně nutné, aby nedocházelo k různorodému chápání používaných termínů.

1.1 Domácí a zahraniční literatura zabývající se problematikou šikany

Jak již bylo uvedeno v úvodu, v rámci Československa a později České republiky se začalo téma šikany objevovat v televizních debatách. Tam byla veřejnost seznamována s fenoménem šikany a

díky tomu začala problematika postupně pronikat do širšího povědomí veřejnosti, a to jak laické, tak odborné.

Jako stěžejní se jeví zejména publikace Pavla Říčana „Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí“ (Říčan, 1995) a Michala Koláře „Skrytý svět šikanování“ (Kolář, 1997), které vedly k tomu, že se celou problematikou začaly více zabývat i odpovědné školské orgány (tehdejší Ministerstvo školství, později přejmenované na Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy a Česká školní inspekce) a paradoxně silou autority prosadily řešení problémů s šikanou i na úrovni škol.

Díky osvětě, která následovala, pak došlo k rozsáhlejšímu pedagogickému bádání. Jako důsledek těchto změn můžeme chápat patrně nejrozsáhlejší českou knihu mapující šikanu, a to knihu Michala Koláře „Bolest šikanování“ (Kolář, 2005), která je stále využívána jako základní učebnice pro chápání šikany ve specifikách českého školního prostředí. Další významnou knihou z toho období je i publikace Stanislava Bendla „Šikana ve škole a její řešení“ (Bendl, 2003). Ta je užitečná zejména díky tomu, že se zvláště podrobně zaměřuje na specifika českého školního prostředí.

Se změnou přístupu k šikaně v důsledku demokratizace politického života v České republice začalo docházet také ke zkoumání toho tématu v odborné pedagogické a psychologické literatuře. Zde je potřeba zmínit zejména publikaci Milana Nakonečného „Sociální psychologie“ (Nakonečný, 1999), která se jako první moderní kniha z oblasti psychologie ve větší šířce zabývá problémy šikany ve školním prostředí. Také publikace v oblasti pedagogiky se tomu problému začaly věnovat. Z těch základních učebnic, které jsou studovány na vysokých školách pedagogického zaměření, najdeme například rozsáhlejší zmínku v publikaci Jana Průchy „Moderní pedagogika“ (Průcha, 2002).

Ze zahraničních učebnic, které jsou u nás používány při vzdělávání budoucích pedagogů, pak můžeme zmínit velmi populární učebnici britského pedagoga a psychologa Davida Fontany „Psychologie ve školní praxi“ (Fontana, 2003). Ta sice vychází ze specifik šikany typických pro britské školy a vzhledem k rozdílným školským systémům je v mnoha aspektech zaměřena na specifika britských škol (například nošení uniforem), ale vzhledem k velmi dobrému zpracování slouží stále jako zdroj inspirace i pro většinu současných českých autorů.

Na problematiku šikany se rovněž specializuje učebnice renomované britské psychologičky Evelyn Fieldové „Jak se bránit šikaně“. I tato učebnice je samozřejmě zaměřena na specifika šikany

na britských školách, ale celá řada univerzálních poznatků je použitelná i ve specifikách českého školního prostředí (Fieldová, 2009).

1.2 Vztah tématu šikany k sociální pedagogice a k sociální psychologii

Co se týče sociální pedagogiky, zde je potřeba se zaměřit na výskyt šikany ve školním prostředí. Samozřejmě lze nalézt i celou řadu situací, kdy dochází v rámci školních akcí a mimoškolních aktivit taktéž k projevům šikany, ale vzhledem k procentuálnímu pokrytí doby strávené žáky v rámci školy se mi jeví zkoumání šikany přímo ve škole jako zcela prioritní.

Lze říci, že šikana patří bezesporu mezi nejzávažnější negativní jevy v současné škole. Jedná se o komplexní problém – pedagogický, psychologický, sociologický a morální. Dá se předpokládat, že se šikanování vyskytuje teoreticky na všech školách. Školy, které tvrdí, že se u nich šikana nevyskytuje, buď záměrně neuvádějí pravdivé informace, nebo možná nevědí, co se tím pojmem rozumí.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy se touto tematikou dlouhodobě zabývá a snaží se cestou prevence i následně možné represe problematiku šikany řešit. Oficiální cesta spočívá ve vydávání metodických pokynů, dále pak ministerstvo podporuje různé programy a projekty, které jsou pořádány a spolufinancovány ze strany Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR (Bendl, 2003, s. 14-15).

Ostatně projevy násilí ve školách signalizují i výsledky různých výzkumů. Například v roce 2001 proběhl výzkum výskytu šikanování na základních školách. Šetření ukázalo, že je v ČR šikanováno přibližně 41% žáků. Výsledek koresponduje s mezinárodním výzkumem, který provedli naši přední výzkumníci v oblasti zdravotnictví. Prostřednictvím jejich metodiky zjistili, že oběti šikany se stává 36,8% žáků. Empirické zkušenosti odborníků a dílčí výzkumná šetření nasvědčují, že nepříznivá situace je i na speciálních a středních školách (Kolář, 2005, s. 12-13).

Konkrétní typy manipulací můžeme rozdělit na celkově tři základní dimenze manipulací (Kolář, 2001, s. 32):

1. přímé a nepřímé,
2. fyzické a verbální,
3. aktivní a pasivní.

Vzájemnou kombinací těchto dimenzí pak může vzniknout celkem osm druhů šikanování. Za pomocí této klasifikace můžeme dobře postihnout odlišnosti u různých typů šikanování.

Tyto typy šikanování jsou následující:

1. Fyzické přímé aktivní.
2. Fyzické aktivní nepřímé.
3. Fyzické pasivní přímé.
4. Fyzické pasivní nepřímé.
5. Verbální aktivní přímé.
6. Verbální aktivní nepřímé.
7. Verbální pasivní přímé.
8. Verbální pasivní nepřímé.

Z hlediska složení třídního kolektivu je potřeba vypozařovat výše uvedené jevy a dále pak vazby mezi žáky. Problém je, že šikana není jen jednostranná záležitost. Jde totiž o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí. Termín tohoto nesymetrického, v podstatě velmi nesvobodného vztahu, je určen základní lidskou strategií. Je to snaha skrýt vlastní strach a zároveň využít strachu druhého. Tento princip pak v praxi vede k rozdělení žáků na silné a slabé. Jednu skupinu tvoří ti, kteří reagují silně, a ti pak svůj strach skryjí tím, že ho vyvolají v těch druhých.

Druhou skupinu („slabí“) tvoří žáci, kteří jsou strachem tak ohromeni, že ukážou všechny slabosti, které chtěli zakrýt. Mezi těmito skupinami žáků vzniká oboustranná a přitom nečekaně velmi trvalá vazba, protože se principiálně navzájem potřebují. Díky tomu agresor získává pocit nadřazenosti a absolutní moci. Stupňování brutality agresora pak v oběti rozpoutá sebezničující síly. Důsledkem může být až extrémní forma závislosti – identifikace s agresorem, kdy oběť považuje agresora za kamaráda a obdivuje ho, poslouchá ho na slovo a odezírá, co má udělat. Ovšem je nutno podotknout, že pedagogové se nesmějí nechat zmást a přijmout vnější zdání, že si oběť za všechno může sama. „Slabost není žádná vina jedince a rozhodně nikdo nemá právo fyzicky ani psychicky týrat druhého člověka“ (Kolář, 1997, s. 25-26).

„Šikanování není nikdy pouze záležitostí agresora a oběti. Šikana je rovněž těžkou poruchou vztahů celého skupinového organismu, který v podstatě podlehl infekci. Vztahy při šikaně mají svoji vnitřní dynamiku a svůj zákonitý vývoj. Směřují od zárodečné podoby k nejvyššímu stupni ničení pozitivních vztahů mezi členy skupiny“ (Kolář, 1997, s. 26-27).

Celá šikana prochází několika stadii. Názory odborníků sledují celou škálu faktorů a v důsledku toho se v odborné literatuře vyskytuje více typů dělení stádií šikany. Vzhledem k tomu, že se

budeme zabývat středoškolskou mládeží, použijeme dělení, které je v pro tuto věkovou skupinu nejčastěji používáno (Lovasová, 2005, s. 7-9):

1. Ostrakizmus je šikana v počátečním stadiu, zejména ve formě izolace postiženého jednotlivce. Dítě nemá žádné kamarády a nikdo jej nebere vážně. Komunikace probíhá převážně znevažujícím způsobem. Oběť je často zesměšňována nebo má hanlivou přezdívku. Je terčem skupinových vtípků a legrácek. Jde o nejmírnější formu šikany.

2. Přitvrzování je v podstatě mapování situace ze strany agresora. Pokouší se v rámci své manipulace přitvrdit šikanu a manipulace nabývá podoby tělesných útoků. Pak následně agresor zjišťuje, že mu toto jednání přináší nejen pocit uspokojení, někdy také obdiv a respekt ostatních dětí, což jej dále povzbuzuje v jeho jednání.

3. Nukleová šikana spočívá v tom, že se sympatizující jedinci spojí a vytvoří společnou strategii výběru obětí. Šikanování tak nabývá na organizovanosti. Rozdělení rolí je již pevné, a pokud se nyní nevytvoří silná pozitivní podskupina, jsou vytvořeny předpoklady pro to, aby se šikanování stalo normou celé skupiny.

4. Fáze „mlčící většina“ je založena na přijetí norem agresorů. Následně se chování této skupiny stává zákonem pro ostatní děti, které je ze strachu poslouchají, popřípadě přisluhují. Sílí tlak ke konformitě na dosud neangažované členy skupiny, kteří se nakonec většinou aktivně zapojují. Důležitou roli hraje strach, že pokud by zůstali stranou, mohli by na sebe upoutat pozornost agresorů a dostat se tak do pozice obětí.

5. Fáze „dokonalá šikana“. Jde o to, že šikana je nyní předmětem zábavy pro celou skupinu, která agresory za pobavení odměňuje, například potleskem. V tomto stadiu lze pozorovat psychickou manipulaci ve velmi propracované podobě.

Je třeba ovšem říci, že v praxi není možné vysledovat a určit přesné hranice mezi jednotlivými stadii, protože ta v sebe různě rychle přecházejí, překrývají se a splývají. Znalost vývoje šikanování nám umožňuje respektovat stupně obtížnosti léčby, diferencovat pomoc a promyšleně volit diagnostické a terapeutické postupy.

Nyní se zaměříme na příčiny šikany, neboť jedině tak může učitel v mnoha případech eliminovat její pozdější výskyt (Kolář, 2001, s. 78-79).

Jako první a hlavní příčina je obvykle uváděna citová deprivace žáků. Pokud se u žáka vyskytne stav, kdy má neuspokojeny potřeby bezpečí, lásky, opory a ochrany, pak může tento stav u žáka vyvolávat tendenci k náhradnímu uspokojování potřeb.

Další častou příčinou šikany je napětí, strach či úzkost. Úzkost a agrese jsou obvykle u násilného chování žáků ve školách vzájemně propojeny. Žáci ve stavu permanentního napětí úzkosti se často

chovají velmi agresivně a útočí na spolužáky, kteří jim takové chování vůči sobě dovolí. Je to způsobeno tím, že většinou neumí navázat pevné přátelské vztahy.

Třetí častou příčinou šikany je výbušný temperament. Může být zdrojem agrese a násilí ve školách; jde o to, že temperament žáka, který se nesocializovaně uvolňuje k prosazení okamžitých cílů, se pak následně projeví jeho agresí vůči okolí.

Někdy hraje rovněž roli osobnostní charakteristiky žáka. Jedinci, kteří se chovají agresivně a používají násilí, jsou častěji nejistí a zakomplexovaní, mají sníženou sebeúctu, mají nízké sebehodnocení ve vztahu ke školním výsledkům, či mají slabší komunikační dovednosti. Často jsou to jedinci odmítaní skupinou a izolovaní nebo naopak žáci velmi vlivní či s vlivnými rodiči, kteří ale nejsou oblíbeni mezi spolužáky.

Dalšími faktory ovlivňujícími vznik šikany jsou pak například touha po stále silnějších a vzrušujících zážitcích, popřípadě pocit nudy, dále snaha získat pocit mužnosti (u chlapců), ale často také výchovné přístupy rodičů (ať již rozmazlování, nebo naopak tvrdá autokratická výchova).

Z hlediska sociální pedagogiky je rovněž významným faktorem kopírování výchovných a vyučovacích stylů učitelů a způsobů, jakými učitelé projevují svou autoritu. Násilné a agresivní chování ve třídě mezi žáky vzniká i tehdy, když si učitel nevšimá šikanování ve třídě, neřeší v zárodku agresivní a šikanující chování některých žáků, neřeší konflikty mezi žáky, popřípadě tyto projevy u žáků podporuje.

„K vytvoření šikany a antisociálního chování ve třídě je potřebná určitá konstelace většího množství uvedených faktorů a jakýsi spouštěcí podnět. Jako příklady lze uvést nepřátelský postoj jiných žáků, těžké zkoušení či písemka, způsob klasifikace, protěžování některých žáků, příchod nového žáka, ale i učitele do třídy. Všechny tyto faktory je třeba zohlednit, aby bylo možné šikaně zamezit či její projevy účinně řešit“ (Gajdošová, Herenyiová, 2006, s. 208 - 215).

Šikana je projev patologického chování a jako taková by měla být zkoumána především z hlediska sociální psychologie. Je potřeba zkoumat vztahy mezi obětí a agresorem či agresory, ale také to, jak projevy šikany působí na toho, komu jsou určeny, tedy na oběť šikany. Důležitým znakem šikany je nepoměr sil mezi agresorem a obětí. U šikany je typickým znakem samoučelnost převahy agresora nad obětí. To odlišuje šikanu od běžných šarvátek mezi spolužáky. K tomu, abychom mohli hovořit o šikaně, musí existovat agresor, oběť a prostředí, ve kterém se šikana uskutečňuje. Šikanování je závažný, společensky nebezpečný jev, který ohrožuje oběť fyzicky, ale zejména psychicky. To jsou důvody, proč nesmíme šikanu ani přehlížet, ani zlehčovat.

Šikanování je tedy nutno chápat jako poruchu vztahů. A to nejen mezi agresorem a obětí. Šikana se nikdy neděje v prázdném prostředí. Šikana vzniká tam, kde existují ve skupině, ve třídě nezdravé

vztahy, kde je silná diferenciacie na silné a slabé. Ve školních kolektivech existuje vážné nebezpečí, že i pedagog, často neúmyslně, ale mnohdy záměrně dá „zelenou“ silnějšímu jedinci, který pak začne vykonávat to, co vede k šikaně. Problém šikany tedy nelze léčit jako problém vztahu mezi agresorem a obětí, aniž bychom léčili celou skupinu. To je jedna z nejčastějších chyb, ke které při řešení problému šikany dochází.

Sociální psychologie pod pojmem sociální deviace myslí jakékoliv vybočení (narušení) z kterékoli sociální normy, tedy nejen normy sankciované právně, nábožensky nebo morálně. Sociální deviaci tedy nelze spojovat pouze s trestnou činností nebo s protispolečenským chováním. To znamená, že nevypovídá o tom, zda směr odchylky je pozitivní či negativní.

Další termín, který bývá úzce spojován s pojmem deviace, je norma, což je slovo, které v latině znamená „měřítko“. Objevuje se v podobě obecně sdílených pravidel chování, které mají normativní význam. Jejich chování je příslušným sociálním útvarem vyžadováno a také vynucováno. K dosažení žádoucích účinků při osvojování těchto norem v procesu socializace vznikly sankce, což je slovo opět pocházející z latiny a znamená „potvrzení“ nebo „schválení“. Sankce mohou být negativní i pozitivní. Výsledkem negativních sankcí je trest jako postih za porušení normy. Za pozitivní sankce se označuje gratifikace neboli odměna.

Odchylka od běžných pravidel chování v dané kultuře je označována jako deviace. Deviace bývá chápána jako pozitivní a negativní. Mezi pozitivní deviaci můžeme zařadit striktní dodržování pravidel, například abstinence. Negativní deviace bývá spojována s porušováním pravidel. Avšak hledání příčin je složitější. „Pokud zkoumáme deviantní chování, nikdy nedojdeme jen k jedné příčině. Velmi často se jich objevují více a různě se kombinují“ (Krejčířová, 2007, s. 23 - 24).

Příčiny šikany můžeme rozdělit do několika skupin (Krejčířová, 2007, s. 23 - 38):

1. Psychologické příčiny – významnou roli zde hraje porucha socializace v raném dětství. Dále se uvádí poruchy komunikace mezi dítětem a rodiči a pozornost bývá věnována také rozvráceným rodinám, neúplným rodinám či doplněným. Deviantní chování také vzniká nápodobou chování dospělých. Důležitá je také citová deprivace dítěte.

2. Biologické příčiny – sem patří faktory genetické (vrozené vady, chromozomální abnormality), endokrinní (nedostatek či nadbytek některých hormonů), fyziologické poruchy, malformace a vývojové vady. Mohou vzniknout v období prenatalním (genetické poruchy, infekce, trauma matky), perinatálním (porodní asfyxie, porodní krvácení) a v neposlední řadě v období postnatálním (encefalitida, tumory, mozkové poranění). Tyto vlivy nepůsobí izolovaně, nýbrž v kombinaci s jinými sociálními vlivy.

3. Sociální faktory – mezi ně se řadí urbanizace, technologický pokrok, sociální i politické konflikty, sociální skupiny a subkultury podporující a odměňující porušování norem a zákonů, instituce a její zákonodárci apod.

4. Kulturní faktory – etnocentrismus, neznalost a xenofobie mohou vést k negativnímu označování (stigmatizaci) subjektů pocházejících z jiné kulturní oblasti. Tyto subjekty se mohou chovat v souladu se standardy své vlastní společnosti.

5. Situační faktory – tj. situace poskytující příležitost k deviantnímu chování či možnost uniknout sociální kontrole, situace zátěžové, popřípadě situace, v nichž jedinec nemůže dosáhnout nějakého řešení nebo cíle. Deviantní chování může způsobovat také neznalost obsahu, významu a způsobu aplikace sociálních norem v konkrétní situaci.

Jak jsme již uvedli, klasifikace příčin deviantního chování je obvykle komplikovaná, protože jednotliví odborníci berou v úvahu různé vnější faktory. Obecně lze ale podle typu projevů deviantní chování rozčlenit na tři základní typy:

- a) Biologický – vychází z genetických, anatomických a fyziologických předpokladů.
- b) Psychologický – klade důraz na osobnost člověka.
- c) Sociologický – zdůrazňuje vliv prostředí a sociokulturních nebo skupinových faktorů.

Sociální psychologie obvykle užívá toto dělení čtyř základních obecných teorií deviantního chování (Nakonečný, 1999, s. 222 - 228):

1. Teorie kulturního přenosu – deviantní chování je naučené stejným způsobem, jako chování konformní. Je naučené pomocí interakce s jinými lidmi. Patří sem například Sutherlandova teorie diferenciatní asociace.

2. Teorie strukturálního tlaku – v každé společnosti vznikají situace nebo dlouhodobé stavy, na něž určitá část populace reaguje chováním odchylným od normy. Patří sem například Durkheimova teorie anomie.

3. Kontrolní teorie – vysvětluje deviantní chování oslabením nebo absencí sociální kontroly. Zde patří například Mertonova teorie adaptivních mechanismů.

4. Etiketizační teorie – deviace je chápána jako výsledek efektivního označování některých lidí za devianty jinými sociálně významnými lidmi. Tato teorie patří mezi nejnovější ze všech čtyř výše zmíněných.

Podle tohoto dělení lze pak teorie deviantního chování rozdělit na tři tzv. čisté typy (Nakonečný, 1999, s. 222 - 228):

1. Teorie „kinds-of-people“ – znamená, že ve společnosti existují určité typy či druhy lidí, kteří mají tendenci volit chování vybočující z normy.
2. Situační teorie – ve společnosti existují situace, na které člověk reaguje deviantním chováním.
3. Konjunktivní teorie – tato teorie tvrdí, že v některých situacích se určitý druh lidí bude chovat specifickým způsobem.

1.3 Vymezení základních pojmů z oblasti šikany

Šikana je forma negativní deviace. Podle literatury (Nakonečný, 1999, s. 222 - 223) dochází k negativní deviaci, pokud se vyskytne jakýkoli negativní jev. Tím jsou všechny projevy v chování, které se odchyľují od daných norem, především norem morálních. Toto jednání může mít projevy v podobě drobných prohřešků, vzpurného chování nebo jednání, které je asociální. Šikana je klasickým případem asociálního chování.

Podle definice z odborné literatury (Nakonečný, 1999, s. 218 - 222) je „asociální chování takový druh společenského chování, které je charakteristické pro osoby nebo skupiny lidí, kteří žijí na okraji a těžko se přizpůsobují všeobecně uznaným vzorcům chování a zvyklostem. Patří sem například výtržnictví, záškoláctví, šikana. Pojem mravní norma znamená závazné pravidlo chování specifikující morálku, ukazující význam či nezastupitelnost její sociální funkce. Celkově lze šikanu považovat za patologickou formu mezilidského soužití. Představuje formu agresivního násilí a psychotraumatizace ve skupině.“ Šikana je podle autora rovněž jednou z forem syndromu CAN (Child Abuse and Neglect), který je řazen do deviací.

Dalšími pojmy, kterými se budeme zabývat, jsou **aktéři šikanování**. Abychom mohli zvládnout, zastavit a řešit násilí a šikanu, musíme znát typologii aktérů šikanování, nejen agresorů, obětí, ale i přihlížejících jedinců. Nejdříve ovšem musíme definovat, kdo je agresor a kdo je oběť v rámci procesu šikanování.

Agresoři bývají „starší, fyzicky vyspělejší jedinci nebo skupina disponující početní převahou. Šikanující mnohdy pochází z prostředí, kde je agrese prostředkem jednání. K šikanování ho často

vede vlastní zakomplexovanost, nedostatek sebevědomí a nejistota. K oběti bývá bezohledný a mnohdy ji považuje za méněcennou.“ (Bendl, 2003, s. 47). Jejich typologie je podrobně zpracována v 2. kapitole.

Obět' lze podle odborné literatury charakterizovat jako „jedince, který se nějak odlišuje. Spektrum odlišností je velké, nejčastěji jsou šikanováni jedinci handicapovaní vzhledově, sociálně či fyzicky, lidé úzkostní, plaší či ti, kteří se odlišují rasově, národnostně, vyznáním nebo chováním. Stejně tak se může obětí stát nový člen skupiny (nový žák, spolupracovník).“ (Bendl, 2003, s. 48).

V odborné literatuře také často najdeme pojem „**přihlízející**“ (někdy je tato skupina jedinců označována termíny jako „diváci“ nebo „publikum“). Jde o osoby, které se sice neúčastní aktivně šikany jako agresoři či jako oběti, ale velmi často jsou svým pasivním přístupem považováni za nepřímé viníky bujení šikany.

Další termín, který budeme hojně používat, je „**prevence šikany**“. Jde o soubor opatření, která mají za cíl minimalizovat šikanu či zcela zamezit výskytu šikany. Jde o taková opatření, jako je podporování rozvíjení pozitivních vztahů mezi dětmi, vedení dětí k sebedůvěře, odpovědnosti, komunikaci, ale také respektování práv žáků, podpora důvěry mezi žáky a pedagogy, zejména včasné podchycení náznaků agrese a násilí.

2 SPECIFIKA ŠKOLNÍ ŠIKANY

Problematika šikany ve školách je specifická, protože některé znaky šikany platné pro obecnou šikanu v dětském prostředí neplatí, jiné naopak nabývají specifických rysů. Je také veliký rozdíl mezi typy šikany, které se projevují v mateřských školách, od způsobů šikany na prvním stupni základních škol.

S nástupem pubertálního období, což obvykle koresponduje s nástupem na druhý stupeň základních škol, popřípadě s nástupem žáků na víceletá gymnázia, již dochází k mnohem ostřejším projevům šikany, které bývají často spojeny s hrubým fyzickým násilím. Následuje věkové období, které je spojeno s návštěvou středních škol. Toto období je pak typické tím, že je velmi často propojeno s kriminální činností šikanujících jedinců.

Novým fenoménem, který se objevil zejména v posledních pěti letech, jsou projevy kyberšikany. V podstatě jde o šikanu psychicky méně odolných jedinců formou příspěvků (diskusní příspěvky, videa, audiozáznamy) na internetu, které se v posledních letech šíří zejména prostřednictvím sociálních sítí.

Navíc se stále více rozmáhá takzvaná ekonomická šikana, při které jsou ostrakizováni žáci nenosící určité značky oblečení či jedinci, kteří nemají dostatečně vybavený mobilní telefon či tablet. Tato šikana je v mnoha zemích eliminována zaváděním nošení školních uniforem a zákazem nošení mobilních zařízení do škol.

V neposlední řadě také dochází k projevům šikany s rasistickým a etnickým motivem, zejména v oblastech se silným osídlením romským obyvatelstvem. Tyto formy šikany jsou politicky velmi citlivé.

Stále více dochází také k šikaně, která je spojena se sexuálními motivy. Tato šikana je typická pro školy s větším výskytem žáků ze sociálně slabého prostředí. Mnohdy bývá právě spojována s další kriminální činností jedinců, jako je distribuce drog a jiných omamných látek, krádeže či loupeže.

V následující části nastíníme hlavní rysy a specifika šikany ve školním prostředí.

2.1 Šikana u školní mládeže

Je nesporný fakt, že v souvislosti se školní šikanou se objevuje řada specifických problémů. Velmi často je těžké určit hranici mezi šikanou a škádlením spolužáků. Na jedné straně je nutno děti chránit před projevy šikany, na druhé straně není možné je vychovávat v prostředí totální izolace od společnosti vrstevníků. Celá řada škol výskyt šikany proto popírá, neboť učitelé si často ani nejsou vědomi, že takový problém se u nich vyskytuje. Je také pravda, že šikana zůstává mnohdy skryta.

Dá se ovšem předpokládat, že lehčí formy a počáteční stadia šikanování zasahují velkou část školní populace. Pouze teoreticky se dá předpokládat, že zárodečné stupně šikanování zamořují většinu formálních skupin ve školách, ale také ve výchovných zařízeních.

Podle odborné literatury (Kolář, 1997, s. 13) patří mezi příčiny způsobující šikanu zejména osobnostní rysy obětí a agresorů, dále pak také podmínky týkající se okolního prostředí, ve kterém se nachází škola, a dále pak i prostředí uvnitř školy. Nejčastěji jde přímo o celý komplex příčin, které způsobují šikanu. Dalším problémem je, že pedagogové vyskytující se mnohdy v bezprostředním kontaktu vědí o samotné šikaně velmi málo. Je to způsobeno také tím, že zejména u dříve vystudovaných pedagogů jejich dosavadní pedagogické vzdělání neposkytuje ucelené poznatky o problematice šikanování a o zákonitostech skupinového života. Pravda je, že nejsou prakticky ani teoreticky připraveni řešit konflikty mezi svými žáky. I v případech, že se šikanování na škole odhalí, řešení ze strany ředitelů škol je často povrchní. Vina je obvykle svalena na třídního učitele. Třídním učitelům je v takových situacích paradoxně vytýkáno, že si neumí ve třídě udržet kázeň.

Smutnou skutečností je, že pedagogům se nedaří úspěšně bojovat proti šikanování. Důvodem je jednak tradiční způsob pedagogické práce, který neumožňuje pedagogům účinně zasahovat proti agresorům, ale také systém vztahů. Podle klasické pedagogiky je ve vztahu žák – učitel souvislost hierarchicko-autoritativní, neboť se nebere ohled na vzájemné vztahy mezi samotnými žáky. Není tedy divu, že v tomto systému řízení škol, které je často řediteli škol i dalších školských zařízení přímo striktně vyžadováno, je v konečném důsledku pedagog nucen se při získávání autority opírat o vliv silných žáků. V důsledku toho se pak učitel snaží se silnými žáky ve všem vyjít, aby si tak posílil svou autoritu. Nechce být také v konfliktu s agresorem před třídou, protože se často obává o ztrátu vlastní autority.

Velmi často ovšem dochází k tomu, že je ve třídě více agresorů, takže učitel svou autoritu stejně nakonec ztrácí. V důsledku direktivního systému však není schopen o svém problému hovořit se spolupracovníky, natož pak s vedením školy. Díky tomu se pak agresivita ve třídě může stupňovat nejen vůči učiteli, ale zejména vůči slabším spolužákům.

Z předchozích odstavců vyplývá, že ve škole či jiném výchovném zařízení jsou pro šikanu v podstatě ideální podmínky. Jednak je tam vysoká koncentrace dětí, dále pak dostatečný výběr možných obětí. Navíc z hlediska prostorového je pravda, že ve školách existuje celá řada míst, která nemohou být pod neustálým dohledem pedagogů. Velmi často se týrání spolužáka odehrává v různých nehlídaných prostorách, například v šatnách či na toaletách, ale je pravda, že mnohdy také ve třídě, za přítomnosti většiny spolužáků. Navíc, jak jsem již uvedla, už samotný systém školní praxe poskytuje dost možností vyniknout silným jedincům a zároveň umožňuje ukázat, kdo

je z hlediska šikany potenciální obětí. Ostatní žáci se pak většinou bojí, mnozí si dokonce užívají, že je někdo šikanován. Často se totiž obětí šikany stává jedinec, který obecně není oblíbený.

Jak uvádí odborná literatura (Kolář, 2005, s. 159), v poměrně častých případech má šikana sexuální či rasistický podtext. Dospívající agresori svými činy mnohé dospělé překonávají. Je to způsobeno zejména velkou oblibou akčních filmů v této věkové skupině. Navíc je uvedeno, že hlavně na učilištích a na internátech dochází mezi chlapci k šikaně s homosexuálními motivy.

2.2 Projevy dětské šikany

Nyní budeme analyzovat, jak odhalit, zda mezi dětmi dochází k šikaně. Na to, že se dítě stalo obětí šikany, mohou upozornit mnohé ukazatele. Týkají se jak chování dítěte, tak i chování blízkého okolí. I když není výčet vyčerpávající, rozhodně mnohé příznaky mohou být jak pro rodiče, tak i pro pedagogy významným signálem, že dochází k nežádoucímu jednání vůči jejich dítěti. Je potřeba se na tyto projevy zaměřit, protože včasné odhalení třeba i jen latentní šikany může zabránit mnohem horším důsledkům v pozdějších fázích.

Projevy šikany lze obecně rozčlenit na přímé a nepřímé.

Mezi *nepřímé* známky šikany patří (Říčan, 1995, s. 27):

- tělesné potíže spojené s nechutí a strachem jít do školy,
- ztráta zájmu o učení a zhoršení prospěchu ve škole,
- záškoláctví,
- nedostatek přátel,
- nejisté a ustrašené vystupování,
- časté bolesti hlavy a břicha bez lékařského nálezu,
- snaha zůstat o přestávkách ve společnosti učitelů,
- návrat ze školy pozdě, vyhladovělý, s poškozenými věcmi,
- opakované ztráty peněz a osobních věcí,
- modřiny, odřeniny nebo jiné stopy po tělesném násilí,
- šikanování sourozenců nebo jiných dětí,
- poruchy spánku, noční můry, ztráty nálady, smutek a apatie.

Přímé známky charakterizují způsob, jak k šikaně dochází (Říčan, 1995, s. 28-29):

- zesměšňování, nadávání a neustálé kritizování, ponižování před vrstevníky,
- poškození oděvu a osobních věcí,
- ignorování, pohrdání, vydírání, vyhrožování, omezování svobody,
- bití a jakékoli tělesné napadání,
- nucení ke kouření cigaret,
- nucení k požívání alkoholických nápojů a drog,
- nucení k sexuálním praktikám.

S rozvojem internetu a dalších „nových médií“ dochází i k projevům kyberšikany. Zde se odborníci zatím neshodují ve formě zařazení a celým fenoménem kyberšikany se do hloubky zabývají v posledních letech. I tyto projevy však v žádném případě nelze podceňovat.

2.3 Důsledky dětské šikany

Jak již bylo uvedeno v části o pojetí šikany v sociální psychologii, šikana je bezesporu silným sociálním stresem. Z toho také vyplývají poruchy, které se u obětí šikany objevují. Důsledkem šikany pak je v konečném důsledku i aktuální ohrožení psychického a somatického zdraví oběti. Jako příklad lze uvést výskyt syndromu posttraumatické stresové poruchy charakteristické pro syndrom CAN. Oběti mají úzkostné stavy, poruchy spánku, snížení imunity.

V krajním případě dochází k sebevražednému jednání, které je mimochodem typické pro čtvrté a páté stadium šikanování. Následně pak šikana naruší sociální vztahy, hierarchii rolí a jako sekundární důsledek naruší i postoje ke společenským normám. Šikanovaný jedinec pak postupně trpí depresi, ale také pocity opuštěnosti a izolace. Je to způsobeno především tím, že typické šikanované dítě se obvykle bojí svěřit se někomu se svými problémy.

Podle Koláře (Kolář, 2001, s. 27 – 47) mohou být následky šikany u dětí následující:

a) Psychické:

- frustrace sociálních potřeb oběti,
- snížená schopnost navazovat a udržovat vztahy,

- nízké sebehodnocení (jedinec v minulosti vystavený šikaně neusiluje o lepší společenskou pozici, nýbrž má tendenci stát se outsiderem ve všech skupinách),
- špatný vztah ke škole a k lidem,
- stálé napětí, špatná nálada a smutek,
- úzkostné stavy, strach vedoucí k poruchám spánku, zvýšené únavnosti a neúspěchům ve studiu i v soukromém životě.

b) Zdravotní:

- úrazy způsobené vzájemným násilím (zlomeniny, pohmožděniny, otřesy mozku),
- totální vyčerpání organismu (pokud šikana trvá měsíce a roky),
- rozvoj psychosomatických onemocnění (např. astma, alergie, poruchy trávení, poruchy spánku, bolesti hlavy),
- zvýšený krevní tlak v důsledku vysoké hladiny stresových hormonů v krvi,
- zvýšené riziko kardiovaskulárních nemocí v dospělosti.

c) Sociální:

- zhoršení prospěchu (jak u oběti, tak u agresora),
- členství v rizikových partách,
- horší využívání vlastních (duševních) schopností - nízké vzdělávací ambice,
- kriminální jednání,
- zvýšené riziko rozvoje dalších sociálně patologických jevů u agresorů v dospělosti (konflikty se zákonem, kriminalita, antisociální postoje),
- ztráta iluzí o společnosti, která by měla každému člověku zajistit ochranu proti jakékoli formě násilí,
- narušení mravních a morálních postojů.

Celkově lze říci, že šikanovaný jedinec je zasažen celým komplexem následků různého charakteru a mnohdy tyto důsledky přetrvávají po zbytek jeho života. Následně pak ovlivňují jeho chování a ve svém důsledku pak i celkové klima ve společnosti, pokud se vyskytuje více jedinců traumatizovaných šikanou v rámci jedné společenské skupiny. I z toho důvodu je nezbytné, aby bylo téma šikany analyzováno a následně také důsledně řešeno.

3 MOŽNOSTI PREVENCE A INTERVENCE U ŠKOLNÍ ŠIKANY

Školní šikana je pro školy velkým problémem a z tohoto důvodu je velmi důležitá její prevence. V některých případech je však již v takovém stádiu, že je potřeba se nebát a rázně s ní skoncovat dříve, než nabude mnohem větších rozměrů.

Zásadní roli v diagnostice a následné prevenci i intervenci šikany hrají školské orgány. Základem boje proti šikaně je dobrá školní legislativa, která by umožňovala školám skutečně efektivně přijímat opatření. Naštěstí už není situace taková, jako před rokem 1990, kdy se téma školní šikany zamlčovalo a naopak byli postihováni jedinci, kteří na její existenci upozorňovali.

Na druhé straně je třeba říci, že školské zákony mají v posledních letech velmi dobře propracovaný systém prevence, ale mnohem horší je situace s případnými represivními opatřeními proti šikanujícím jedincům. Často se pak stává, že agresori mají dostatek příležitostí se obětí šikanování i svědkům mstít a nejsou za to nijak postihováni.

Zvláště špatná situace je u agresorů mladších 15 let, kteří jsou si až příliš dobře vědomi své faktické beztrestnosti a velmi promyšleně svého věku zneužívají, přestože jejich mentální a zejména fyzická vyspělost je velmi vysoká. Zde je třeba spatřovat chybu v obstrukcích při přípravě Občanského zákoníku, který vstoupil v platnost dne 1. 1. 2014. Jeden ze základních pilířů, tedy snížení věkové hranice trestní odpovědnosti, byl nakonec z důvodu politického pletichaření vypuštěn, a to přesto, že odborníci před důsledky tohoto kroku důrazně varovali. Není náhodou, že země, které se na potlačování školní šikany nejvíce zaměřují (Spojené království, Švédsko, Norsko, Finsko a další) ke krokům souvisejícím se snížením trestní odpovědnosti již v minulosti přikročily a výsledky se záhy pro přijetí zákona dostavily.

I přesto mají české školy v rukou dostatek prostředků k potlačení míry šikany. Od počátku třetího tisíciletí došlo k řadě změn, a to ve formě proškolení učitelů a dalších výchovných pracovníků. Kromě Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy se tomuto tématu také více věnují různá dobrovolná občanská sdružení a boj proti šikaně se tak stává celospolečenskou záležitostí. Díky tomu dochází k lepší diagnostice a prevenci ve školách, což následně zlepšuje sociální klima ve školních žákovských kolektivech.

3.1 Možnosti diagnostiky školní šikany

Jako primární opatření ze strany ředitelů škol a výchovných zařízení je nutné pověřit některého z pedagogů, aby se problematikou šikany hlouběji zabýval. Obvykle jde o funkci metodika prevence, název funkce se na různých školách liší. Tento pedagog by měl absolvovat další specializační studium, které by ho dostatečně fundovaně připravilo na problematiku šikany.

Dalším krokem je správná diagnostika šikany a možností jejího vzniku ve školním zařízení. Nejdříve je potřeba si vytipovat možné původce šikany - agresory. Podle odborníků je pro agresory typická morální slepota. Projevuje se tím, že nemají pocity viny a nemají mnohdy pocit, že by někomu ublížili. „Agresoři se snaží za každou cenu ochránit svoje sebepojetí tím, že svalují vinu na oběť, která si za to (podle agresorů) může sama. Agresoři jsou někdy schopni sehrát divadlo, kdy s pláčem prohlašují, jak si uvědomují, že oběti ubližovali. Pro své chování mají vždy přijatelné vysvětlení. Jejich naprostá sebestřednost a sobeckost jsou tím nejsilnějším základem pro uskutečnění jejich činů. Někteří z nich navíc patří do skupiny lidí závislých na sobě, jejichž vztahy k druhým jsou parazitně manipulativní“ (Kolář, 1995, s. 51-52).

Někteří psychologové (Pöthe, 1999, s. 122) tvrdí, že „si agresoři šikanování kompenzují nějaké své nedostatky, závidí druhým úspěch. Většina agresorů je však sebejistá, neúzkostná, ale je patrná nevhodná výchova z rodiny.“ Podle tohoto pojetí je typickým rysem násilníka snaha dominovat a ovládat okolí. Šikanující děti jsou tělesně zdatné a vyznávají otevřeně kladný vztah k projevům agrese. Otevřené násilí považují za přirozený prostředek k uspokojení své vlastní silné potřeby dominovat. Tito jedinci mají touhu dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Nejvíce dítě poškodí nedostatek zájmu, citový chlad, ponižování, lhostejnost ze strany rodičů. U části z nich se objevují poruchy spojené s hyperaktivitou a poruchou pozornosti.

Některé výzkumy (Fontana, 1997, s. 302 - 303) uvádí, že mezi šikanujícími se nachází třikrát více chlapců než dívek. Šikanování mezi dívkami bývá skrytější, protože oběť vylučují ze společných aktivit. Naproti tomu u chlapců je typické, že pro změnu přistupují k fyzickému týrání. To následně odpovídá i rozvrstvení míry kriminality u obou pohlaví v dospělosti. Co se týče samotných motivů šikany, jsou pro obě pohlaví v podstatě univerzální.

Mezi motivy, proč začíná dítě šikanovat, patří podle Fontany tyto faktory (Fontana, 1997, s. 303 -305):

- upoutání pozornosti,
- zabíjení nudy,
- žárlivost,
- vykonání něčeho velkého,
- motiv prevence bývalé oběti (začne šikanovat, aby sama nebyla šikanována),
- motiv Mengeleho (zkouší, co oběť vydrží).

Je typické, že agresor si násilím vynucuje na oběti určité způsoby jednání, určité postoje, určité způsoby myšlení. Následně pak psychicky manipuluje nejen s obětí, ale i s ostatními, kdo jsou

přítomni u šikany. Rodinné prostředí má velký vliv na agresi a šikanu. U těchto rodin se objevuje určitá míra agrese, a to jak mezi rodičem a dítětem, tak i mezi rodiči samotnými. Rodiče bývají k agresivnějšímu chování tolerantnější a sami využívají tělesné tresty.

3.2 Typologie agresorů a obětí školní šikany

Typologie agresorů se v různých zdrojích mírně liší, obecně však lze stanovit zhruba následující dělení typů iniciátorů šikanování (Kolář, 1997, s. 62-67):

1. typ agresora: Impulzivní - hrubý, až primitivní jedinec. Má silný energetický přetlak. Jsou pro něj typické kázeňské problémy, narušený vztahem k autoritám, často je součástí skupin páchajících trestnou činností. Vnější forma jeho šikanování je založena na tvrdém fyzickém násilí, vyžadování absolutní poslušnosti. Šikanování používá cíleně k zastrašování ostatních. Co se týče rodinného prostředí, je v něm častý výskyt agrese a brutality rodičů.

2. typ agresora: Kultivovaný, slušný, někdy až narcisticky šlechtěný, nebo naopak úzkostný. Mnohdy má sadistické tendence v sexuálním smyslu. Vnější forma šikanování je založena na rafinovaném a cíleném násilí a mučení, často bez přítomnosti svědků. Specifika rodinné výchovy spočívají v uplatňování důsledného a náročného přístupu, mnohdy až vojenského drilu.

3. typ: Veselý a zábavný jedinec, optimistický, s vysokou sebedůvěrou. Velmi výřečný, oblíbený a často vlivný. Jeho forma šikanování je založena na pobavení sebe i okolí, postavená na zdánlivě humorných stránkách jednání. Rodinné prostředí se nedá jednoznačně specifikovat, ale mnohdy je v rodině přítomna citová deprivace a absence duchovních a morálních hodnot.

Co se týče obětí, ta se definuje a nalézá obtížněji. Obětí se totiž může stát teoreticky kdokoli. Ve školním prostředí jsou to velmi často nejslabší jedinci, ovšem nebývá to vždy pravidlem. Klasická oběť při konfliktu často panikaří, má pocit méněcennosti a má tendence k sebekritičnosti. Jde o jedince s velmi malou fyzickou silou, často obézní, navíc (zejména u dívek) jde o nepříliš hezké jedince. Někdy stojí za šikanováním i opožděný psychický vývoj obětí. Jindy jsou naopak šikanováni jedinci, kteří se snaží vyhovět pedagogům nebo jsou premianty. Mnozí agresori zdůvodňují svou šikanu tím, že příčinou jejich agrese byl vzhled či způsob chování obětí. Neposledním důvodem, proč je dotčený šikanován, bývá barva pleti, náboženské přesvědčení, popřípadě příslušnost k některé z etnických minorit.

Podle některých odborníků (Kolář, 1997, 68-70) existují tři typy obětí:

1. oběti slabé s tělesným a psychickým handicapem,
2. oběti silné a nahodilé,
3. oběti deviantní a nekonformní.

3.3 Prevence školní šikany

Vedení školy se musí v každém případě snažit vytvořit taková organizační opatření, aby k šikaně docházelo co nejméně. Nejde jen o práci metodika prevence, ale o celkovou organizační koncepci školy. V mnohém mohou pomoci metodické pokyny Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, které se v posledních letech problematikou šikany již zabývá. Školy by se měly snažit předcházet šikaně. Podle zkušeností ze zahraničních škol omezením šikany klesne počet krádeží a dalších kriminálních jevů, navíc se zlepší klima školy, kázeň a celkový pořádek.

Jedním ze základních předpokladů pomoci šikanovanému dítěti je definovat přiznání, že ve škole může docházet k šikaně. To bohužel naráží na odpor vedení školy, jelikož školy s prokázanou šikanou bývají postihovány ze strany nadřízených školských orgánů i ze strany samosprávy (krajské úřady, městské úřady, obecní úřady). Proto je pro spoustu ředitelů výhodnější problém skrývat, popřípadě ho řešit neodborně.

Nemůžeme počítat s tím, že dítě samo oznámí, že je šikanováno. Musíme sledovat přímé a nepřímé známky upozorňující, že není něco v pořádku. Čím dříve se na šikanu přijde, tím se sníží riziko výskytu psychického a tělesného poškození u oběti. (Pöthe, 1999, s. 125). Podle Pötheho je potřeba si na začátku položit řadu otázek, aby bylo možné šikanu racionálně řešit:

- Kdo je původcem šikany?
- Šikanuje jeden, nebo víc násilníků?
- Pod jakou záminkou se šikana děje?
- Kde se šikana odehrává?
- Kdy a jak často se šikana děje?
- Kolik dětí o šikaně ví nebo se jí nepřímo zúčastňuje?
- Jaké formy a způsoby má šikanování?
- Do jaké míry je oběť ohrožená?

Je rovněž dobré naznačit dítěti – oběti, že má naši podporu a pokud bychom si mysleli, že může mít nějaký podíl na tom, jak s ním agresor zacházel, vyhneme se těmto výrokům. Nikdo totiž nemá právo druhého šikanovat a týrat. Poté je nutné zajistit bezpečí, aby se oběť dále netrápila a hlavně vyhledat odbornou pomoc (psychologickou a lékařskou). Nezajímá se jen o oběti, ale také o agresory.

Často bývají ve snaze bojovat s šikanou prováděny kontraproduktivní kroky, které paradoxně situaci obětí ještě zhorší (Kolář, 2005, s. 120-130):

- Agresoři jsou vyšetřováni společně s oběťmi.
- Jako hodnověrní bývají bráni v potaz falešní svědkové spolčení s agresorem.
- Nebere se zřetel na trauma, stud a mlčenlivost, zejména u sexuálních deliktů.
- Dochází ke konfrontaci týraného žáka s jeho tyrany.

Často pak vyšetřování vede k závěru, že je oběť označena za agresora a za hlavní příčinu všech problémů ve skupině. Následuje odchod oběti ze školy nebo do vedlejší třídy. Ve skupině se pak šikana dále prohlubuje a také její provádění je více rafinované.

Prevence šikany a její náprava jsou ovlivněny organizací prevence ve škole či ve výchovném zařízení. Pedagogové mnohdy vyslechnou agresora, který šikanu popře. Potrestány bývají následně obě strany a oběť již podruhé nemá chuť problém znovu řešit. Mnozí svědci šikany pak mívají strach vypovídat, ale i rodiče obětí často mají strach spolupracovat při vyšetřování. Bohužel mnohé případy z praxe potvrzují, že tyto obavy jsou oprávněné. Velmi často dochází k tomu, že se agresoři dodatečně mstí obětem i svědkům šikany. Při některých typech pokročilých šikan navíc pedagogové chrání vůdce agresorů a brání tak řádnému vyšetřování. Je to způsobeno jednak strachem samotných pedagogů před pomstou agresorů, kteří jsou často fyzicky zdatnější než pedagogové, ale mnohdy jde také o projev pohodlnosti zmíněných pedagogů.

Proto je důležité najít vhodné formy, jak šikanování v dětském kolektivu předcházet (Pöthe, 1999, s. 132), například:

- vytvoření atmosféry otevřenosti a vzájemné solidarity,
- definice vlastních postojů k podstatě a existenci šikany,
- stanovení jasných pravidel chování v kolektivu,
- vedení pravidelných diskuzí na téma tělesné, etnické a kulturní odlišnosti,
- vzdělávání v oblasti lidských práv a duchovních tradic,
- výchovné metody založené na chvále a ocenění místo trestu a sankcí,
- stanovení dohledu nad chováním dětí,
- cílené sledování přímých a nepřímých známek šikany.

Jedině takový systém opatření, který využívá komplexu výše uvedených opatření, může riziko šikany minimalizovat. Do systému musí být ovšem začleněni všichni pedagogové i ostatní pracovníci školy a ze strany nadřízených musí být prováděna kontrola, zda pracovníci školy skutečně své povinnosti vyplývající z daných opatření opravdu provádějí.

II. PRAKTICKÁ ČÁST

4 ŠETŘENÍ PROJEVŮ ŠIKANY NA STŘEDNÍCH ŠKOLÁCH

K provedení šetření projevů šikany na středních školách bylo potřeba analyzovat, jaký způsob dotazování je nejvhodnější, dále jsme museli zvolit vhodný typ dotazníkového šetření a provést vyhodnocení výsledků dotazování.

Jako metodologický základ pro provádění šetření jsme zvolili knihu Miroslava Chrásky “Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu“ (Chráska, 2007). Na základě analýzy této knihy jsme si museli položit základní otázky související s pedagogickým výzkumem. Podle poznatků metodologie výzkumu jsou základními otázkami každého výzkumu tyto faktory:

- předmět výzkumu,
- metodika zkoumání (postup výzkumu),
- určit tazatele,
- důvod výzkumu,
- nalezení spolehlivého ukazatele,
- nenarušení validity a reliability.

Poté jsme se věnovali analýze, jak provést správný postup při provádění výzkumu. Stanovili jsme si následující postup:

- formulace teoretického nebo praktického problému,
- formulace teoretické hypotézy,
- formulace souboru pracovních hypotéz,
- rozhodnutí o populaci a vzorku,
- rozhodnutí o technice sběru informací,
- sběr dat.

4.1 Úvod do dotazníkového šetření na zvolených středních školách

Jako první krok jsme se snažili formulovat výzkumný problém. Snažili jsme se zaměřit výzkum tak, aby vedl k hlubšímu objasnění fenoménu šikany na středních školách. Na základě metodologie

výzkumu jsme se rovněž snažili, aby byl problém výstižně vyjádřen přesně formulovanou otázkou. Základní otázka našeho výzkumu tedy zněla:

- Nakolik je rozvinutá šikana na středních školách? Nakolik se žáci bojí či stydí svěřit se s problémem svým rodičům a učitelům?

Postupně jsme si uvědomili, že z této základní otázky vyplývá celá řada možných podotázek, které jsme se pak snažili zapracovat do našeho dotazníku, abychom našli co nejpřesněji souvislosti mezi šikanou, školním prostředím a rodinným zázemím žáků. To považujeme za hlavní ideu našeho výzkumu.

Jako další výzkumné otázky, jejichž bližší rozpracování jsme pak provedli v samotném dotazníku, jsou tyto:

- Nakolik je sociální prostředí faktorem, který ovlivňuje aktivní či naopak pasivní roli žáka v procesu šikany?
- Nakolik je rodinné prostředí důležité pro to, zda je žák později šikanující či šikanován?
- Nakolik je školní prostředí důležité pro určování role žáka při šikaně?
- Je šikana více rozvinutá na středních odborných učilištích než na gymnáziích?

Poté jsme se zaměřili na formulaci pracovní hypotézy. Hypotéza vzniká na základě známých poznatků, formuluje nová tvrzení jako předpoklad, který je možno prokázat nebo negovat. Hypotéza vzniká zároveň s vedoucí ideou výzkumu. Její nutnou podmínkou je objektivnost (Chráaska, 2007, s. 15 - 19).

Při formulování hypotéz je nutné dodržet všechny jejich formální znaky:

1. adekvátnost odpovědí na danou otázku,
2. shodu s již známými poznatky z dané problematiky,
3. shodu nového výzkumu s obecnou společenskou teorií příslušného vědního oboru,
4. formulování hypotéz tak, aby dávaly možnost adekvátního ověření.

Naší základní pracovní hypotézou je fakt, že zejména rodinné prostředí primárně velmi ovlivňuje chování žáků na středních školách. Pokud se setkávají žáci s násilím v domácím prostředí, pak ho běžně používají i při kontaktu s vrstevníky. Školu ve věku středoškoláků vnímám pak více jako korekční nástroj chování, neboť podle poznatků vývojové pedagogiky jsou žáci v tomto ohledu již poměrně hotovými bytostmi s utvořenými charaktery a škola ve velké míře již jejich morálně volní vlastnosti zásadně ve větší míře neovlivní.

Hypotézu jsme se pak pokoušeli ověřit formou dotazníku s výběrem odpovědí (multiply choice test) s uzavřenými odpověďmi, neboť ten podle metodologických poznatků umožňuje poměrně kvalitní kvantifikaci dat. Výhodou tohoto typu testu je pak také možnost kvantitativního statistického zpracování ve formě tabulek či grafů, stejně jako další matematické prostředky analýzy dat.

Celý výzkum nabízel samozřejmě i celou řadu dalších pracovních hypotéz. Jejich zkoumání by si však zasloužovalo samostatné práce, protože jejich ověřování, interpretace a statistické zpracování by vyžadovalo mnohem větší prostor, než umožňuje standardní rozsah bakalářské práce. Jako příklad lze uvést možnost ověření vlivu úplnosti či neúplnosti rodiny na to, zda se dítě stává agresor, obětí, či dokonce obojím. Dále by bylo vhodné prozkoumat, jakým způsobem se projevuje kyberšikana jako spouštěč dalších projevů šikany. Po bližší analýze objemu dat a matematického aparátu potřebného ke zpracování takového množství vzájemných souvislostí se další postup výzkumu koncentroval na statistické vyhodnocení základní pracovní hypotézy.

4.2 Realizace dotazníkového šetření

Samotné dotazníkové šetření jsme prováděli formou klasických čtyřstránkových papírových dotazníků ve formátu A4. Celkem jsme použili 200 kusů dotazníků. Distribuci dotazníků jsme zajistili za pomoci metodiků prevence na středních školách, a to tak, že 100 kusů jsme dala vyplnit na Gymnáziu Vsetín a 100 kusů na Středním odborném učilišti Vsetín. Tyto školy jsme zvolili proto, že podle původního záměru Krajského úřadu ve Zlíně měly být tyto školy od 1. 9. 2013 sloučeny do jedné organizace a proto jsme je v našich primárních plánech považovali za jednu školu integrující studenty různých studijních a učebních oborů, což nabízí větší spektrum dospívající mládeže.

Samotná realizace výzkumu pak proběhla formou konzultací s řediteli škol, později pak (po schválení z jejich strany) s metodiky prevence a třídními učiteli na obou školách. Museli jsme jim vysvětlit, o co v daném výzkumu půjde, neboť z praxe je známo, že na mnoha školách se naopak snaží ředitelé škol problémy s šikanou bagatelizovat, mnohdy dokonce popírají možnost jejího vzniku. Důvodem je pravděpodobně proces optimalizace škol ve Zlínském kraji, který vede k tomu, že školy vykazující jakýkoliv způsob negativního hodnocení ze strany úředníků zřizovatele (Krajského úřadu ve Zlíně) jsou pak první na řadě v procesu rušení či slučování středních škol. Z hlediska prevence šikany jde tedy o dost nešťastně nastavené prostředí evaluace škol.

I přes tyto problémy jsme se však na obou školách setkali s formálním pochopením a mohli jsme realizovat výzkumnou část.

4.3 Statistické vyhodnocení dotazníkového šetření

Statistické vyhodnocení výzkumu jsme provedli formou tabulek, které jsme zpracovali v programu Microsoft Excel. Do prvního sloupce jsme zadali čísla otázek, do následujících sloupců pak odpovědi v dotazníku. Tyto odpovědi byly formulovány následovně:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce) ... sloupec 2
- b) Ano – příležitostně ... sloupec 3
- c) Ne ... sloupec 4
- d) Nechci odpovídat ... sloupec 5

Je zřejmé, že sloupec 5 neměl ze statistického hlediska významnou hodnotu, i když možná také signalizoval strach odpovídajících z možného odhalení. Tento faktor by si však zasluhoval samostatný výzkum.

Tabulky jsme nejprve zpracovali samostatně pro Gymnázium Vsetín (Tabulka 1) a pro Střední odborné učiliště Vsetín (Tabulka 2). Poté byla vyhotovena srovnávací tabulka pro jednotlivé odpovědi, aby bylo zřejmé, kde docházelo k největší diferenciaci odpovědí (Tabulka 3).

Tabulka 1 – Gymnázium Vsetín – Výsledky dotazování na problematiku šikany

otázka	A	B	C	D	E
1	70	13	14	3	
2	58	12	23	7	
3	5	22	72	1	
4	13	43	41	3	
5	4	20	76	0	
6	84	0	13	0	3
7	1	6	91	2	
8	8	19	72	1	
9	0	4	95	1	
10	3	29	68	0	
11	0	2	97	1	
12	4	14	81	1	
13	0	6	91	3	
14	13	27	35	19	6
15	33	33	23	8	3
16	16	65	10	9	

Tabulka 2 – Střední odborné učiliště Vsetín – Výsledky dotazování na problematiku šikany

otázka	A	B	C	D	E
1	50	20	20	10	
2	55	19	23	3	
3	13	30	49	8	
4	33	43	22	2	
5	7	27	65	1	
6	65	9	18	3	5
7	2	20	76	2	
8	6	37	54	3	
9	2	7	89	2	
10	4	19	73	4	
11	8	18	73	1	
12	9	23	66	2	
13	4	6	87	3	
14	14	15	31	34	6
15	38	23	29	7	3
16	25	46	14	15	

Tabulka 3 – Porovnání výsledků dotazování na problematiku šikany

otázka	A		ΔA	B		ΔB	C		ΔC	D		ΔD	E		ΔE
1	70	50	20	13	20	-7	14	20	-6	3	10	-7			0
2	58	55	3	12	19	-7	23	23	0	7	3	4			0
3	5	13	-8	22	30	-8	72	49	23	1	8	-7			0
4	13	33	-20	43	43	0	41	22	19	3	2	1			0
5	4	7	-3	20	27	-7	76	65	11	0	1	-1			0
6	84	65	19	0	9	-9	13	18	-5	0	3	-3	3	5	-2
7	1	2	-1	6	20	-14	91	76	15	2	2	0			0
8	8	6	2	19	37	-18	72	54	18	1	3	-2			0
9	0	2	-2	4	7	-3	95	89	6	1	2	-1			0
10	3	4	-1	29	19	10	68	73	-5	0	4	-4			0
11	0	8	-8	2	18	-16	97	73	24	1	1	0			0
12	4	9	-5	14	23	-9	81	66	15	1	2	-1			0
13	0	4	-4	6	6	0	91	87	4	3	3	0			0
14	13	14	-1	27	15	12	35	31	4	19	34	-15	6	6	0
15	33	38	-5	33	23	10	23	29	-6	8	7	1	3	3	0
16	16	25	-9	65	46	19	10	14	-4	9	15	-6			0

Jak je z difference v určitých polích tabulky zřejmé, existuje statisticky významný rozdíl v odpovědích na jednotlivé otázky. Zatímco u žáků gymnázia je zřejmá výrazně vyšší příslušnost k určité sociální skupině (viz otázka číslo 1), u žáků Středního odborného učiliště je naopak výrazně vyšší účast při útocích vůči spolužákovi či spolužačce, či vůči vlastní osobě (viz zejména otázky

číslo 4, 5, 11, 12, 13). To svědčí o tom, že dobré sociální vazby ve skupině se projeví větší ochranou jedince před projevy šikany.

Také rodinné prostředí významně ovlivňuje to, jak jsou žáci odolní vůči projevům šikany, tady je zřejmá disproporce v rodinném zázemí u otázky číslo 6.

Rovněž životní perspektivy s násilím či bez násilí jsou rozdílné u žáků obou typů škol (otázky číslo 14, 15, 16). U žáků Gymnázia Vsetín jsou výrazně pozitivnější vyhlídky do budoucna než u žáků Středního odborného učiliště Vsetín.

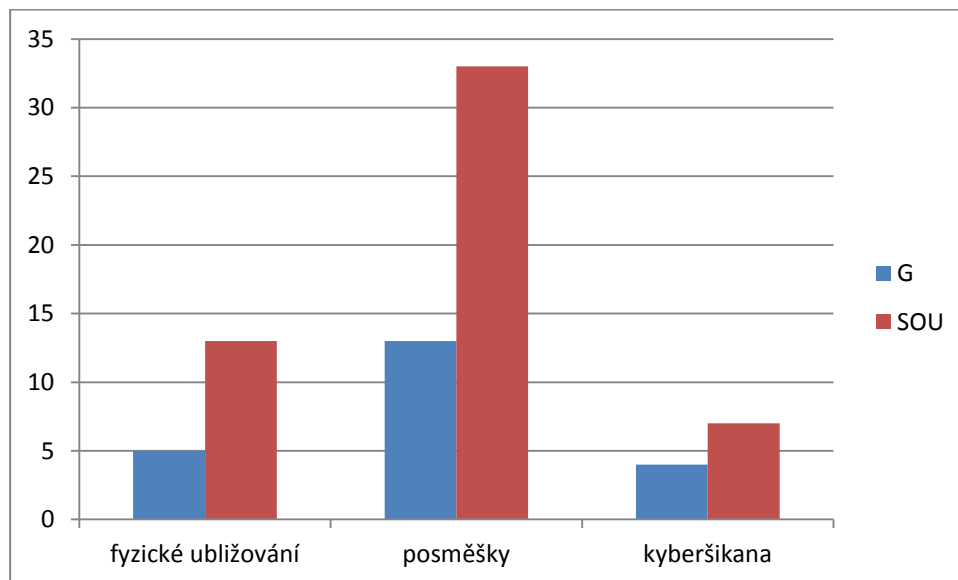
Co se týče ověření základní pracovní hypotézy, tedy zkoumání vlivu rodinného prostředí na výzkumném vzorku respondentů, je odpověď vyplývající zejména z otázek 6 a 7 dále pak sekundárně i z otázek číslo 10 a číslo 16.

Na základě výsledků odpovědi na otázku číslo 6 vyplývá, že významné procento žáků gymnázia (84%) žije v úplných rodinách. Je zde statisticky významný rozdíl ve srovnání s žáky středního odborného učiliště, kde naopak pozorujeme mnohem vyšší výskyt jevů souvisejícími se šikanou. Je tedy zřejmé, že rodinné prostředí velmi výrazně ovlivňuje, jak se v budoucnu může projevit šikana u potomků vyrůstajících v tomto prostředí. Zajímavé ovšem je, jak často se žáci setkávají s fyzickými tresty v rodině (otázka číslo 10) – přiznává ho 32% gymnazistů, ale zato jen 23% žáků středního odborného učiliště! Tento výsledek se vymyká tomu, jak často se naopak žáci obou typů škol staly obětí fyzického násilí ve svých školách – 7% gymnazistů, ale zato 22% žáků středního odborného učiliště.

S těmito postřehy souvisí i hodnocení základní výzkumné otázky – tedy nakolik je rozvinutá šikana na středních školách a nakolik se žáci bojí či stydí svěřit se svým problémem rodičům nebo učitelům. Otázka číslo 3 řeší výskyt šikany na obou školách a zde je odpověď jednoznačná – 27% gymnazistů pozorovalo výskyt šikany ve svém okolí, ale na středním odborném učilišti jde o 43%! Rovněž lehké formy šikany, tedy posměšky, jsou více rozvinuty na středním odborném učilišti – 76% oproti 56% na gymnáziu (viz otázka číslo 4). U kyberšikany je rozdíl opět v neprospěch učiliště (viz otázka číslo 5), a to o 10%.

Nyní se zaměříme na to, jak často se žáci obou typů škol setkávají s různými formami násilí. Tyto výstupy se dají vyvodit z otázek 3, 4, 5.

Výsledky výskytu šikany v různých formách ukazuje následující graf:

Graf č. 1 - Výskyt různých forem šikany

Závěr výzkumu je tedy jednoznačný – rodinné prostředí dosti výrazným způsobem formuje osobnost dítěte vzhledem k předpokladům stát se aktérem šikany v období dospívání. Zde je na místě provedení diskurse o šikaně. Provedeme porovnání názoru autorů s interpretací výsledků našeho výzkumu. Již ze základní hypotézy výzkumu jsme předpokládali určitou souvislost mezi vlivem rodinného prostředí na výskyt domácího násilí. Vzhledem k všeobecně velké míře rozvodovosti v České republice v posledních desetiletích jsme však přece jen byli zaskočeni, jak vysokou míru formální stability rodinného prostředí lze pozorovat u žáků navštěvujících gymnázium. Celých 84% úplných rodin v našem relativně širokém statistickém vzorku se zcela vymyká statistikám běžné populace. A co více, dokonce i u žáků navštěvujících střední odborné učiliště byla míra úplnosti rodin velmi vysoká – šlo celkem o dvě třetiny. Tak vysoká čísla jsme před započítáním výzkumu zdaleka nepředpokládali. Přitom jde o údaj, který evidentně není založen na nějakém subjektivním faktoru.

Další část diskursu se týká míry násilí. Zde samozřejmě musíme být poněkud z hlediska statisticky opatrní, neboť i přes anonymitu průzkumu se dá předpokládat, že někteří respondenti ze strachu, ze studu či jiných pohnutek neodpovídali zcela pravdivě. Proto u těchto osobnostně velmi citlivých otázek musíme brát jako fakt, že statistická věrohodnost odpovědí není ověřitelná a tudíž nemusí stoprocentně odpovídat realitě. Nicméně výzkum v každém případě signalizuje, že

v rodinách žáků středního odborného učiliště je méně běžné než v rodinách gymnazistů. Pokud můžeme věřit odpovědím respondentů, pak je v rodinách gymnazistů o polovinu vyšší míra výskytu domácího násilí, což patrně souvisí s více ambiciózními rodiči těchto žáků.

V zásadě se také zcela potvrdil primární předpoklad o vyšším výskytu různých forem šikany u žáků středního odborného učiliště ve srovnání s žáky gymnázia. Jak již bylo uvedeno výše při interpretaci výsledků dotazníků, u všech zjišťovaných forem šikany je ve větší či menší míře pozorovatelný rozdíl mezi žáky na obou typech škol. Lze samozřejmě spekulovat, zda je hlavní příčinou rodinné prostředí, či zda je na středním odborném učilišti horší kvalita pedagogické práce. Na tyto otázky není jednoduché najít odpovědi, protože forma klasického zkoumání by musela být nahrazena metodami vyšetřovacími, se všemi pravomocemi orgánů činných v trestním řízení.

Závěrem lze tedy pouze konstatovat fakta zjištěná v rámci našeho výzkumu a pokusit se najít souvislosti s těmi druhy dat, která není možné zpochybnit na základě subjektivních předpokladů. Můžeme konstatovat, že se podařilo našim výzkumem ověřit hypotézu založenou na tom, že rodinné prostředí zcela určitě ve velkém míře ovlivňuje rozvíjející se osobnost dítěte z hlediska předpokladů, zda se v budoucnu stane aktivním účastníkem procesu šikany.

ZÁVĚR

V bakalářské práci jsou shrnuta základní fakta týkající se školní šikany v České republice. Je nutno podotknout, že téma školní šikany se v odborné literatuře stále vyvíjí a dochází k drobným změnám v oblasti terminologie i přístupů k řešení problémů se školní šikanou. Proto je zmíněna i navazující legislativa vyplývající zejména z dokumentů Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Kromě ní jsme ovšem čerpali z nezávislých zdrojů, neboť přes proklamace ministerských úředníků existuje mnohde i nadále snaha šikanu bagatelizovat a v rámci redukce počtu středních škol v České republice je rovněž jako jedno z hodnotících kritérií ze strany zřizovatelů škol, což bohužel nepřímo školy nutí problematiku šikany na jejich školách účelově zlehčovat.

Jelikož pojem „šikana“ je příliš široký a také oblast školní šikany se v současnosti dělí do mnoha oblastí šikany, je proveden základní rozbor druhů šikany, a to nejen fyzické, ale i psychické, včetně kyberšikany. Dále je celá problematika šikany nastíněna z hlediska definice jednotlivých účastníků šikany a je rovněž zmíněna typologie agresorů, obětí i svědků šikany. Nedílnou součástí práce je také rozbor příčin šikany. Důraz je kladen na analýzu způsobů diagnostiky dětské šikany i šikany školní mládeže a na možné způsoby prevence. Největší pozornost je kladena důsledkům šikany, neboť těmi se dále věnuje praktická část bakalářské práce.

Samotná praktická část byla realizována formou dotazníkového šetření na dvou zvolených středních školách okresu Vsetín. Jak ukázaly výsledky tohoto šetření, jedna stránka problému je proklamovaná politika Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, a druhá stránka skutečná realita ve školní praxi. V anonymním dotazníku žáci Gymnázia Vsetín a Středního odborného učiliště Vsetín svými odpověďmi ukázali, že šikana je na obou školách vyskytujícím se jevem a na učilišti dokonce poměrně častým.

Jak vyplývá z odpovědí na doplňující otázky, významným faktorem je zde rodinné prostředí. Ukázalo se, že v rodinách žáků navštěvujících gymnázium se šikana se vyskytuje fyzické resty dokonce častěji než u žáků navštěvujících střední odborné učiliště, což je do jisté míry překvapení. Jelikož výrazně větší míra šikany se podle výsledků dotazníkového šetření vyskytuje na středním odborném učilišti, je potřeba hledat příčiny tohoto jevu i jinde. Jako zásadní faktor se jeví rodinné prostředí z hlediska funkčnosti role obou rodičů. Zde byl zaznamenán výrazný rozdíl mezi žáky navštěvujícími gymnázium a žáky navštěvujícími střední odborné učiliště. Existuje jasná přímá úměra mezi neúplností rodinného prostředí a výskytem šikany na uvedených školách.

Podle dalších kontrolních otázek však vyplouvá na povrch další skutečnost. Nermalou měrou však šikanu ovlivňují také sociální vazby mezi žáky, což je do značné míry závislé na práci třídních učitelů, výchovných poradců a školních preventistů s třídními kolektivy.

Na druhou stranu nás překvapila otevřenost žáků obou škol při vyplňování dotazníků, protože až na velmi malé procento se žáci konkrétním odpovědím nevyhýbali, i když i tuto možnost v dotazníku měli. To je povzbuzující signál, že se žáci již nebojí o problému šikany hovořit. Také spolupráce obou škol byla velmi dobrá. Lze tedy říci, že na obou školách jsou si vedoucí pracovníci i další pedagogové vědomi toho, že před problematikou šikany nemohou zavírat oči a že se nebojí palčivé problémy řešit.

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika - vybrané problémy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1994. ISBN 80-223-0817-X.
- BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 97-8809-6843-756.
- BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.
- ČAPEK, Robert. *Třídní klima a školní klima*. Praha: Grada, 2010. ISBN 80-247-2742-4.
- FIELD, Evelyn. *Bully Blocking*. London: Harper Collins, 2013. ISBN: 978-14-607-0120-1.
- FONTANA, David. *Psychology for Teachers (Psychology for Professional Groups)*. New York: Palgrave MacMillan, 1995. ISBN 978-033364066.
- GAJDOŠOVÁ, Eva, HERÉNYIOVÁ, Gabriela. *Rozvíjení emoční inteligence žáků*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-115-8.
- CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.
- KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.
- KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. ISBN 80-7367-871-5.
- KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-409-5.
- KREJČÍŘOVÁ, Olga. *Deviace a sociální patologie: vybrané jevy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-802441698-4.
- KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-383-3.
- LOVASOVÁ, Lenka. *Šikana*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2005. Metodická brožura (bez ISBN).
- NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Nakladatelství Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.
- PÖTHE, Peter. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G, 1999. ISBN: 80-86103-21-8.
- PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-631-4.
- PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4.

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany: Praktické rady pro rodiče*. Praha: Portál, 2009. ISBN 80-7367-611-7.

SEZNAM POUŽITÝCH SYMBOLŮ A ZKRATEK

CAN	Child Abuse and Neglect
ČR	Česká republika.
MŠMT	Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1 - Výskyt různých forem šikany – strana 42

SEZNAM TABULEK

Tabulka 1 – Gymnázium Vsetín – Výsledky dotazování na problematiku šikany - strana 39

Tabulka 2 – Střední odborné učiliště Vsetín – Výsledky dotazování na problematiku šikany – strana 40

Tabulka 3 – Porovnání výsledků dotazování na problematiku šikany – strana 40

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha P1 – Rešerše použité literatury – strana 52

Příloha P2 – Slovník pojmů použitých v bakalářské práci – strana 58

Příloha P3 - Dotazník týkající se problému šikany určený pro studenty zvolených středních škol – strana 61

PŘÍLOHA P1 – REŠERŠE POUŽITÉ LITERATURY

BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika - vybrané problémy*. Bratislava: Univerzita Komenského, 1994. ISBN 80-223-0817-X.

V knize je rozpracována škála problému sociální pedagogiky, jako například profesigram a legislativní zakotvení práce sociálního pedagoga v různých resortech, dále pak problémy kompetencí sociální pedagogů v praxi. Mezi základní kompetence, které jsou analyzovány, patří výchovně vzdělávací kompetence, kompetence převýchovy, kompetence poradenství, kompetence prevence a manažerská kompetence.

BAKOŠOVÁ, Zlatica. *Sociálna pedagogika ako životná pomoc*. Bratislava: Univerzita Komenského, 2006. ISBN 9788096843756.

Autorka v práci zpracovává teorii sociální pedagogiky jako systém společenské pomoci, jenž je využíván zejména v konfliktních situacích. Sociální pedagogika v tomto procesu postavena na dvou primárních procesech. V knize je použit teoretický přístup se zaměřuje na rozpoznání, pomoc a hledání optimálních forem kompenzace pro ty institucionalizované a volné sociální skupiny, které si nejsou schopny sami pomoci, tedy které se dostaly či existují v natolik sociálně dysfunkčním prostředí, že si nejsou individuálně i ve skupině schopni pomoci sami.

BENDL, Stanislav. *Prevence a řešení šikany ve škole*. Praha: ISV, 2003. ISBN 80-86642-08-9.

Publikace obsahuje především řadu metod, prostředků a nápadů, jak čelit šikanování ve školách. Čtenáři v ní získají informace o tom, jak šikanu odhalit, poznat její formy, její aktéry, jak zjistit její příčiny či jak pomoci jejím obětem. Kniha je adresována především těm, kteří mají se šikanou již praktické zkušenosti, ať jsou to učitelé a ředitelé základních škol, výchovní poradci, školní metodici prevence, školní psychologové či školní speciální pedagogové.

ČAPEK, Robert. *Třídní klima a školní klima*. Praha: Grada Publishing, 2010. ISBN 80-247-2742-4.

Publikace shrnuje odborné poznatky o klimatu třídy a školy v praktickém kontextu tak, aby byla zřejmá souvislost jednotlivých faktorů, a doplňuje je řadou příkladů z praxe. Součástí textu jsou výsledky starších i novějších šetření, které jsou podané v přehledné podobě, aby měl čtenář možnost srovnání s naměřenými hodnotami, které případně v rámci praxe naměří on sám.

FIELD, Evelyn. *Bully Blocking*. London: Harper Collins, 2013. ISBN: 978-14-607-0120-1.

Knih je praktický rádce pro děti, rodiče i učitele. V knize lze nalézt úspěšně prověřené strategie sociálního přežití agrese ve školním kolektivu, popis rolí agresorů i obětí, různé typy agresí včetně těch, které lze považovat za skryté formy šikany. V rámci britských škol je tato publikace již dlouhodobě považována za jednu ze stěžejních knih, které jsou používány pedagogy v boji proti šikaně. Sloužila rovněž jako inspirace pro sociální pedagogy zabývajícími se šikanou v naší zemi.

FONTANA, David. *Psychology for Teachers (Psychology for Professional Groups)*. New York: Palgrave MacMillan, 1995. 978-033364066.

Publikace obsahuje přehled poznatků moderní psychologie, které mají vztah k problémům vzdělávání a výchovy. Informace jsou předkládány srozumitelně a jsou vždy spojeny s aplikací na praktické činnosti učitele. Tato učebnice patří celé roky mezi nejvíce používané příručky pro učitele nejen v jeho domovině, ale také v České republice. Zvláště velký přínos měla publikace při tvorbě první vlny Školních vzdělávacích plánů.

GAJDOŠOVÁ, Eva, HERÉNYIOVÁ, Gabriela. *Rozvíjení emoční inteligence žáků*. Praha: Portál, 2006. ISBN 80-7367-115-8.

Pro současnou školu je charakteristické, že i přes opakovaně deklarovaný cíl, kterým je komplexní a harmonický rozvoj žákovy osobnosti, klade důraz především na školní výkonnost žáka. Emoční a sociální vývoj žáků, rozvoj samostatnosti a tvořivosti zůstává v pozadí. Zkušené školní psychologové v této knize shrnují své zkušenosti s všestranným rozvíjením osobnosti žáků v alternativní humanisticky orientované škole. Ukazují, jak poznat a zlepšit sociální vztahy ve třídě, jak pracovat s dětmi s poruchami chování.

CHRÁSKA, Miroslav. *Metody pedagogického výzkumu: základy kvantitativního výzkumu*. Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1369-4.

Tato publikace přináší základy kvantitativně orientovaného výzkumu v pedagogice. Objasňuje podstatu klasického pedagogického výzkumu a analyzuje jeho základní fáze. Pozornost věnuje informačním zdrojům pedagogického výzkumu a předkládá výhody i nevýhody kvantitativního přístupu. Věnuje se otázkám měření v pedagogickém výzkumu. Autor se zaměřuje na běžně používané metody, ale také na metody v pedagogickém výzkumu méně časté (sémantický diferenciál, Q-metodologie, faktorová analýza, shluková analýza).

KOLÁŘ, Michal. *Bolest šikanování*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7367-014-3.

Kniha přináší svým čtenářům mnoho cenných rad a návodů, jak rozpoznat šikanu a jak jí předcházet a bojovat s ní. Přitom je kniha rozdělena na tři části – první, obecnější, vypovídá o stavu šikany v české společnosti, druhá část je pak věnována samotnému fungování šikany, třetí část knihy je pak souhrnem terapeutických návodů a postupů, jak se šikaně bránit a jak jí předcházet. Kniha vychází z praxe a je praktickým návodem, jak se šikanou bojovat. Kniha je určena všem, kteří mají se šikanou co do činění – pedagogům, psychologům, rodičům i dětem, kteří se stali obětí šikany.

KOLÁŘ, Michal. *Nová cesta k léčbě šikany*. Praha: Portál, 2011. ISBN 80-7367-871-5.

Kniha přináší nové poznatky o školní šikaně a nové metody jejího řešení. Je zde srozumitelně, krok za krokem a prostřednictvím řady případů osvětlována účinná a minimálně riziková cesta k léčbě šikanování, jejímž základem jsou metody vnitřní diagnostiky a alternativní nápravy, které respektují vývojová stadia a různé formy šikanování. Pozornost autora se obrací také na nové skutečnosti, jako je kyberšikana, šikana učitelů, projevy šikany v mateřských školách. Jedna kapitola je věnována rodičům, kteří hledají pomoc při šikanování svých dětí.

KOLÁŘ, Michal. *Skrytý svět šikanování ve školách*. Praha: Portál, 1997. ISBN 80-7178-409-5.

Jde o první českou knihu řešící komplexně problematiku školní šikany. Je to v podstatě metodická příručka umožňující porozumět vývoji, podstatě, příčinám a destruktivním dopadům šikanování. Publikace je primárně určena rodičům a pedagogům obecně, radí jim, jak odhalit šikanu a zajistit první pomoc. Kladem této publikace je vycházení z konkrétní domácí praxe. Kniha obsahuje desítky konkrétních ilustračních příkladů i formy řešení konfliktních situací.

KREJČÍŘOVÁ, Olga. *Deviace a sociální patologie: vybrané jevy*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2007. ISBN 978-802441698-4.

Tato publikace vznikla jako metodický materiál projektu „Program průběžného vzdělávání učitelů základních škol vzdělávajících žáky s lehkým mentálním postižením v oblasti Člověk a zdraví“. Kniha popisuje různé typy sociálních deviací a sociálních patologií, způsobem jejich odhalování a způsobu práce s postiženými jedinci. Slouží především jako příručka pro pedagogy pracujícími s postiženými dětmi.

KRAUS, Blahoslav. *Základy sociální pedagogiky*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-3833.

Publikace podává komplexní pohled na historii i současnost sociální pedagogiky u nás i v zahraničí. Seznamuje s jejími metodologickými východisky a charakterizuje ji jako vědní disciplínu i jako frekventovaný studijní obor. Dále se věnuje problematice sociálního prostředí, škole a výchovným institucím z pohledu sociální pedagogiky, sociálně pedagogické komunikaci, aktuálním možnostem oboru při pomoci v nejrůznějších životních situacích, otázkám multikulturního soužití a celé šíři sociálně výchovného působení v terénu.

LOVASOVÁ, Lenka. *Šikana*. Praha: Sdružení Linka bezpečí, 2005. Metodická brožura (bez ISBN).

Publikace se zabývá prevencí šikany ve škole. Objasňuje obraz aktéra, oběti šikany a nabízí možnosti řešení šikany ve škole. Vymezuje problém v kontextu patologického chování žáků ve škole, dále je zde provedena psychologická analýza aktéra a oběti šikany, role sociální skupiny v procesu šikanování. Popisuje rovněž stupně šikanování a zabývá se i možnostmi řešení šikany. Jsou zde také uvedeny zásady postupu při řešení šikany, spolupráce s dalšími institucemi a orgány.

NAKONEČNÝ, Milan. *Sociální psychologie*. Praha: Nakladatelství Academia, 1999. ISBN 80-200-0690-7.

Publikace přináší řadu nových teoretických a empirických nálezů, opřené též o autorovy cenné interpretace a citace světové odborné literatury. Současnou úroveň poznání v oboru sociální psychologie shrnuje v plné šíři tento systematický přehled sociálně psychologických jevů a kategorií, jako jsou sociální motivace, komunikace, socializace, či sociální chování. Obsahuje i způsoby praktického využití sociální psychologie v různých oblastech lidské činnosti.

PÖTHE, Peter. *Dítě v ohrožení*. Praha: G plus G, 1999. ISBN: 80-86103-21-8.

Autor publikace, MUDr. Petr Pöthe, se jako psychiatr působící na Lince bezpečí denně setkává s neštěstím těch nejzranitelnějších, dětí. Linka bezpečí řeší měsíčně desítky konkrétních případů akutního nebo dlouhodobého ohrožení tělesného a psychického zdraví dětí a dospívajících. Autor v této knize tlumočí svá setkání s ohroženými dětmi s nadějí, že nám pomůže chápat jejich strádání a tím i nacházet cesty k řešení jejich problémů.

PRŮCHA, Jan. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-631-4.

Publikace popisuje, co se opravdu děje ve školách, co si z nich děti vlastně odnášejí, ale také, jaké je naše školství ve srovnání se světem. Kniha je nově koncipovaná učebnice soudobé pedagogiky, která českému čtenáři v ucelené formě zpřístupňuje moderní teorii a praxi školního vzdělávání. Na řadě příkladů objasňuje, jakými proměnami prochází ve světě škola, jaké nové formy vzdělávacích procesů se dnes uplatňují a jak je pedagogická věda studuje. Dílo se tak stává významným příspěvkem k diskusi o směřování transformace českého školství.

PRŮCHA, Jan. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4.

V této publikaci autor shromáždil v přehledné práci informace o současném stavu a trendech v pedagogických vědách; jejich klíčových poznatcích i otevřených otázkách. Velká pozornost je věnována výzkumným metodám a informačním pramenům. Kniha je určena zájemcům o studium učitelství, studentům pedagogických a sociálních oborů, učitelům, pracovníkům v oblasti managementu a státní správy ve školství. Je vhodná pro všechny typy škol i referenční příručka pro odborníky v praxi.

ŘÍČAN, Pavel. *Agresivita a šikana mezi dětmi: jak dát dětem ve škole pocit bezpečí*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-049-9.

Práce se zabývá agresí a šikanou obecně, nalyžuje příčiny agrese a příčiny šikany. Dále pak nalezneme charakteristiku protagonistů šikany, a to jak agresorů, tak i obětí a přihlížejících osob. Zvláštní kapitola je věnována popisu role rodičů obětí i rodičů agresorů. V publikaci lze nalézt postupy zvládnutí šikany i její prevenci, roli dozoru ve škole i práci pedagogů s agresory i oběťmi.

VÁGNEROVÁ, Kateřina. *Minimalizace šikany: Praktické rady pro rodiče*. Praha: Portál, 2009. ISBN 80-7367-611-7.

Publikace si klade za cíl podat rodičům informace o problematice šikanování mezi dětmi školního věku. Zaměřuje se zejména na psychologické pozadí vztahů ve školním kolektivu, na jejich patologii a na komunikaci mezi vrstevníky i mezi dětmi a dospělými. Naznačuje, jak by sami rodiče mohli šikanu rozpoznat a případně ji ve spolupráci s pedagogy, psychology a dalšími odborníky pomáhat řešit. V knize jsou uvedeny kazuistiky, z nichž vychází rovněž program Minimalizace šikany, který probíhá v českých školách.

PŘÍLOHA P2 – SLOVNÍK POJMŮ

Agresor

Hlavní spouštěč šikany. Agresori bývají starší, fyzicky vyspělejší jedinci nebo skupina disponující početní převahou. Šikanující mnohdy pochází z prostředí, kde je agrese prostředkem jednání. K šikanování ho často vede vlastní zakomplexovanost, nedostatek sebevědomí a nejistota. K oběti bývá bezohledný a mnohdy ji považuje za méněcennou.

Gymnázium

Typ školy, který připravuje absolventy na další terciární vzdělání na VŠ nebo VOŠ. Podle zákona č. 561/2004 Sb. je to škola poskytující střední vzdělání s maturitní zkouškou ve vzdělávacích programech 4letého, 6letého a 8letého gymnázia. Všechny typy gymnázia jsou označovány jako tzv. výběrové školy a žáci jsou do nich přijímáni na základě přijímací zkoušky. Tuto školu studuje cca 20% studentů.

Oběť šikany

Obětí bývá často jedinec, který se nějak odlišuje. Spektrum odlišností je velké, nejčastěji jsou šikanováni jedinci handicapovaní vzhledově, sociálně či fyzicky, lidé úzkostní, plaší, či ti, kteří se odlišují rasově, národnostně, vyznáním nebo chováním. Stejně tak se může obětí stát nový člen skupiny (nový žák, spolupracovník). V jedné osobě se také může spojovat role oběti a agresora. U těchto tzv. „agresivních obětí“ jsou ještě umocněny negativní důsledky šikany ve srovnání s jednoznačnými oběťmi či jednoznačnými agresory.

Prevence šikany

Šikaně můžeme předcházet zajímavou výukou a atraktivním programem. Prevenci šíření šikany pak dále představuje praktikování dozorů, snaha odhalit šikanu cíleným pozorováním a dotazováním, práce s obětí za účelem zvýšení sebedůvěry i odolnosti proti projevům šikany, práce s agresory, pěstování empatie, pomoc při budování jejich osobní perspektivy i s programy na odplavení stresu a agresivity, ale také práce se všemi žáky, která sestává z osvěty, mravní výchovy, pěstování spolupráce.

Sociální pedagogika

Sociální pedagogika představuje aplikované odvětví pedagogiky zabývající se výchovným působením na rizikové a sociálně znevýhodněné skupiny mládeže a dospělých. Je rovněž zaměřena na výchovu a pomoc rodinám s problémovými dětmi, na skupiny mládeže ohrožené drogami, na jedince propuštěné z vězení. Jedná se o hraniční disciplínu, která čerpá z mnoha oborů - právo, psychologie, pedagogika, sociologie, antropologie, filozofie a dalších vědních oborů.

Sociální psychologie

Sociální psychologie se řadí mezi základní psychologické disciplíny, pokouší se za pomoci vědeckých metod porozumět a zároveň vysvětlit, jak je myšlení, cítění a chování jedinců ovlivňováno skutečnou, představovanou či předpokládanou přítomností druhých. Je to věda o chování, prožívání a zkušenostech jednotlivce ve společnosti. Zabývá se zejména změnami obsahu i formy duševního života člověka pod vlivem sociálních podnětů. Předmětem je tedy konkrétní osoba, žijící v konkrétních společenských podmínkách.

Střední odborné učiliště

Typ školy, který absolventy kvalifikuje pro uplatnění na trhu práce. Absolventi získají specifické odborné vzdělávání jako přípravu pro výkon povolání, ale také všeobecné vzdělání a klíčové kompetence, umožňující efektivní vykonávání pracovní role. Na odborné školy jsou přijímáni žáci, kteří splnili povinnou školní docházku a podmínky přijímacího řízení. Přijímací řízení stanovuje ředitel školy a jsou rozdílná pro různé obory, úroveň vzdělání i školy. Absolvent získá střední vzdělání nebo střední vzdělání s výučním listem.

Střední školy

Střední škola nebo sekundární škola je poslední část povinného vzdělání v mnoha zemích. V České republice následuje střední škola pouze po 9. třídě základní školy a trvá 3 nebo 4 roky podle svého zaměření a výsledné kvalifikace studentů. Školská soustava obsahuje i víceleté střední školy zejména osmiletá gymnázia, do kterých přecházejí žáci středních škol již po prvním stupni základní školy. Střední školy v Česku poskytují buď všeobecné střední vzdělání, nebo odborné střední vzdělání. Všeobecné střední vzdělání zajišťují na úrovni úplného středního vzdělání gymnázia. Odborné střední vzdělání zajišťují buď střední odborná učiliště (střední odborné vzdělání) nebo střední odborné školy (úplné střední odborné vzdělání).

Šikana

Šikana (z francouzského „chicane“) označuje fyzické i psychické omezování či týrání jedince v kolektivu. Dochází k ní ve všech skupinách věkových i sociálních. Setkat se s ní můžeme v jakémkoliv typu škol a školských zařízeních, v armádě, sportovním klubu, ve vězení, ale i v rodině (zaměřena na neoblíbené dítě) či v zaměstnání (podle toho, zda je původcem kolega či nadřízený, mluvíme o mobbingu nebo bossingu). Varianty šikany jsou velmi různé, stejně jako metody, kterými je prováděna. Zpravidla má agresor nad obětí fyzickou či početní převahu. Následky šikany si do dalšího života odnášejí všichni zúčastnění, největší dopad má ale pochopitelně na oběť.

Školní šikana

Šikana ve škole není novinkou, je patrně stejně stará jako škola sama. Vědecká diskuse o šikaně však započala až v roce 1969 ve Skandinávii a až na konci osmdesátých let 20. století byly publikovány výzkumy i jinde ve světě. Impulzem byly alarmující znaky, které vykazuje šikanování dnešní doby. Dochází k nárůstu počtu případů šikany, nárůstu brutality a rafinovanosti a naopak klesá věk aktérů šikanování. Nově se objevuje fenomén „šikanovaného učitele“.

PŘÍLOHA P 3: DOTAZNÍK TÝKAJÍCÍ SE PROBLÉMU ŠIKANY URČENÝ PRO STUDENTY ZVOLENÝCH STŘEDNÍCH ŠKOL

Anonymní dotazník pro studenty středních škol

Název školy:

Zakroužkuj jednu z nabízených odpovědí (na příklad a , b, c ...):

1. Jsem členem sociální skupiny se stálými členy (tzv. party):

- e) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- f) Ano - příležitostně
- g) Ne
- h) Nechci odpovídat

2. Mám ve škole jednoho kamaráda/jednu kamarádku, kterého/kterou považuji za nejlepší:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

3. Byl/byla jsem svědkem fyzického ubližování spolužákovi/spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

4. Byl/byla jsem svědkem opakovaných posměšků vůči spolužákovi/spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

5. Byl/byla jsem svědkem opakované kyberšikany (posměšků na sociálních sítích) vůči spolužákovi/spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

6. V domácnosti žiji s:

- a) S oběma rodiči
- b) Jen s otcem
- c) Jen s matkou
- d) Jen s prarodiči / pěstouny
- e) Nechci odpovídat

7. Byl/byla jsem obětí fyzického ubližování:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

8. Byl/byla jsem obětí opakovaných posměšků:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

9. Byl/byla jsem obětí opakované kyberšikany (posměšků na sociálních sítích):

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

10. Bývám v rodině fyzicky trestán:

- a) Ano - opakovaně
- b) Ano – výjimečně (3x za život)
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

11. Byl/byla jsem aktérem (účastníkem) fyzického ubližování vůči spolužákovi/spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

12. Byl jsem aktérem (účastníkem) opakovaných posměšků vůči spolužákovi/ spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

13. Byl/byla jsem aktérem (účastníkem) opakované kyberšikany (posměšků na sociálních sítích) vůči spolužákovi/spolužačce:

- a) Ano – dlouhodobě (více než 3 měsíce)
- b) Ano - příležitostně
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

14. Chodím rád/ráda do školy:

- a) Ano – většinou
- b) Ano – poměrně často
- c) Ano - zřídka
- d) Ne
- e) Nechci odpovídat

15. Cítím se v životě spokojený/spokojená:

- a) Ano – většinou
- b) Ano – poměrně často
- c) Ano - zřídka
- d) Ne
- e) Nechci odpovídat

16. Chci děti vychovávat bez fyzických trestů:

- a) Ano – zcela
- b) Ano – jen s lehkým plácnutím na zadek
- c) Ne
- d) Nechci odpovídat

Děkujeme za vyplnění dotazníku.